

המטוטלת, המדרון והמו"לכות:

"ידיעות אחרונות" מול "מעריב" עבר, הווה, עתיד

שמואל ליימן-וילציני

(ללא שם, משום שלא היה להם רשיון משלטונות המנדט הבריטי) ודי מהר פנה אליהם איש צעיר בשם נחום קומרוב והציע לרכשו. גולן וקרטיק מכרו, אך נשארו במערכת, והעתון שיצא ברשיון זמני נשא את השם ידיעות אחרונות,² כשד"ר עזריאל קרליבך, אז פובליציסט בהצופה, הובא לתפקיד כעורך ראשי במשרה חלקית.

כשנה אחר כך פשט קומרוב את הרגל. התפוצה לא עלתה על 2,000 עותקים ליום; הרי באותה תקופה הופיעו ה"צהרונים" (תוספות צהרים) של דבר, הארץ, והבוקר, וזאת ביישוב די קטן. קומרוב מכר את העתון (תמורת כיסוי חובותיו) לבעל בית הדפוס שלו, אלכסנדר מוזס. למוזס היו שלושה אחים: ראובן מוזס (עורך דין), מאיר מוזס ונח מוזס, ממיסדי קיבוץ בית השיטה. אולם הדמות החשובה בסיפור זה היתה האב יהודה מוזס; סוחר קרקעות מצליח, מבעלי מפעל הטקסטיל "לודז'יה" בחולון, וגם שותף בבעלות על בנק ארץ ישראל בריסניה. כלומר, מהמבט לאחור שלנו ניתן לקבוע שהעתון קם בעקבות גב כלכלי איתן ולא הוא שהביא למשפחת מוזס את האיתנות הפיננסית בתחילת הדרך.

אלכסנדר מוזס לא רצה וגם לא כל כך ידע מה לעשות עם העתון שנפל בחיקו. שנה אחר כך לקח על עצמו האב יהודה את ניהול העתון ומיד איתר את ההזדמנות להעלות את ידיעות אחרונות על מסלול מבטיח: מלחמת העולם השנייה שהתקרבה מצפון אפריקה לארץ ישראל, העתון החל לדווח על המלחמה כאילו היא מגיעה תוך ימים או שבועות ליישוב היהודי (ושלא כמו במלחמת העולם הראשונה, הפעם עם אידאולוגיה אנטישמית מובהקת המדדבנת את הצבא הגרמני). כלומר, טקטיקת הדיווח ה"סנסציוני" (במונחים מאופקים של אז) היא שנתנה לידיעות את תנופתו הראשונה. כפי שכינה אותו תום שגב, בשנים הראשונות היה ידיעות "טבלואיד פרימיטיבי ודל להפליא."³ עם זאת, מעניין שלסנסציוניות היו גבולות מבחינת הנושאים שניתן היה לספל בהם. כמו שאר העתונים, ידיעות התעלם מהשואה כמעט לחלוטין.⁴

במהלך שנות ה-40 התגלעה מחלוקת ניהולית בין קרליבך לבין יהודה מוזס. לכל הדעות (כולל נת מוזס אז ועד יום מותו, למרות הקרע), קרליבך היה עתונאי מבריק וכל גישתו היתה עתונאית גרידא, ולעזאזל המחיר. לעומתו, המו"ל מוזס, על אף (בגלל?) שנינותו העסקית, שאף להקטין את הוצאות עתונו עד למינימום. בסוף 1947 ובתחילת 1948 יזם קרליבך "פוטש"/פרישה המוניות) מהעתון לשם הקמת עתון מתחרה, כשמאחוריו עמד הגב הפיננסי של עובד בן עמי, ראש מועצת נתניה ואיש עסקים אמיד.

נתחיל בשלוש עובדות ותוצאה תמוהה אחת: 1. אחוז קוראי העתונות בישראל הוא מהגבוהים בעולם; 2. שני עתונים – ידיעות אחרונות ומעריב – כל אחד בזמנו, (שו"לט באופן דומיננטי ביותר על נוף העתונות הישראלית); 3. מספר הספרים היוצאים מדי שנה בארץ גבוה ביותר ביחס למספר התושבים. התוצאה המוזרה: למרות כל שלוש עובדות אלו גם יחד, טרם יצא לאור ספר רציני או מקיף על התפתחותם ומלחמתם עד חורמה (הנמשכת יותר מתמישים שנה) של שני ענקי תקשורת ישראלים אלה.

מאמר זה לא בא, כמובן, למלא חלל ענק זה, אלא להביא (קודם) סקירה היסטורית של התפתחותם ומעלליהם של שני העתונים הנפוצים ביותר במדינה מאז ומתמיד ("המטוטלת"). בחלקו השני דיון המאמר בהשלכות התפתחות זו ("המדרון") ובשליש האחרון יציע מסגרת מקצועית והוקית חדשה, האמורה למנוע חלק מתופעותיה הקשות ביותר ("המו"לכות"). לתמרץ תיפקוד עיתוני איכותי יותר, תוך שמירה על חופש העתונות ומניעת מעורבות השלטונות בעבודת העתונאים. במלים אחרות, מאמר זה שואף להיות גם תיאורי וגם תיאורטי; גם דסקרפטיבי וגם פְּרֶסְקְרפטיבי.

היעדר ספרים בנושא אינו מרמו על חֶסֶד בדיו שנשפכה על (ולא רק על ידי) שני העתונים. כפי שהקורא ייוכח ממראי המקום הרבים (המהווים רק חלק קטן ממה שפורסם באופן נקודתי על סוגיות שונות), אכן התייחסות רבה, הן לצד ההיסטורי והן לצד ה"פילוסופי משפטי". ברם, לא נעשה עד כה מאמץ מחקרי (קרי, "לא עתונאי") לחבר את הדברים ביחד. תקוותי שתרומתו של מאמר זה אינה באיזו שהיא "מלה אחרונה" אלא דווקא בהמשך השיח הציבורי בכלל ובהתחלת דיון בקשר להצעת בפרט, הבאים לענות על השאלה: איך חיים עם שני נפילים תקשורתיים חיוניים בלי שהם יתנפלו על הציבור?

עבר: תהפוכות המטוטלת

ככל שדברים משתנים, הם נשארים אותו דבר אלפונס קאר

דרכה של מטוטלת לא רק לנוע במסלול קבוע אלא להימצא בדיוק באותו מקום בסוף המסלול, אם כי בצד ההפוך. כפי שנראה מהסקירה ההיסטורית שלפנינו, תופעות שונות חוזרות על עצמן בווריאציות דומות להפליא. מי שחושב שמלחמת "הנפוצונים"¹ ותהליך הצהבת העתונות החלו בשנות ה-90, שכח כנראה את שהתרחש לפני חמישים שנה.

אולם הסיפור התחיל עוד עשר שנים לפני כן. מבין צמד העתונים, ידיעות אחרונות הוא הבכור. בשנת 1939 הוציאו אביעזר גולן ודוד קרטיק שבועון

ידיעות אחרונות

הוצאת צהרים

המחיר 2 ז"ל

האנגלים עברו להתקפה בחזית המערב

הם מתקדמים לשטח המפקד - פקודת הזום: אט נראה לגרמנים האמריקאים את כוחנו.

הגיליון הראשון של ידיעות אחרונות, 11 בדצמבר 1939

העצמאות (מטעם מפלגת העם), לכתוב את המאמרים הראשיים. מוזס גם עסק בלוגיסטיקות אקרוטיות (רוב הציוד המשרדי נלקח על ידי הפורשים, כולל כתבי יד וגלופות. הם הוחזרו מאוחר יותר בצו בית משפט) ובאותו יום ראשון הוא יצא יחד עם בני משפחתו לרחובות כדי למכור את העתון כמו ידיהם, מאחר שגם מוכרי העתונים עברו לידיעות מעריב של קרליבך¹⁰ גם בכך קיימת אירוניה היסטורית לא מבוטלת, בהתחשב במלחמת הקיסוסים שניהלו ידיעות ומעריב אחד נגד השני בשנות ה-90 (ועל כך בהמשך).

מכאן סוד ההצלחה העיקרי של ידיעות אחרונות במאמציו להתאושש ולעבור את מעריב במרוצת הזמן, כפי שניתן להיווכח בראיון עם נח מוזס (שהצליח, אגב, לחזור ארצה תוך שלושה ימים בלבד), שנה לפני מותו:

נקמה זו סוד הצלחת 'ידיעות'?

מוזס: "כנן כמובן... לא רק, אבל חלק גדול."

ידיקובסקי: "היתה מוטיבציה משפחתית חזקה, בגלל מעשה מעריב עבדנו יום ולילה."¹¹

עדות לנחישות יהודה מוזס יכולה לשמש העובדה שעתונו נכנס לגרעונות ("פשוט עשינו עתון רע", מודה גולן,¹² והוא לא היסס למכור נכסי גדלין, שנה מאוחר יותר, לאחר מכירת בית שני שלו ועוד הבור ללא תזתית פעור בפניו, שקל מוזס ברצינות את הצעת הפורשים ל"הליכה משותפת" קרי, חיטול עצמי בכבוד) עד שברגע האחרון נכנס כשותף לעסקים צבי לבון (אחיו של פנחס), שתיעב את ד"ר קרליבך והשקיע 9,000 לירות בעבור מחצית המניות.¹³

כיום, למרות שקיבל משרד במערכת, לבון לא הצליח להשתלט על העלייה במספר הידיעות והמאמרים נגד מפא"י (רוב עובדי ידיעות אחרונות סלדו מן המפלגה); "מאפיה שמאלנית" בוודאי שלא היתה אזוה, בצד לו, ובעצת אחיו פנחס, העביר צבי לבון ב-1956 את המניות למפא"י, דבר שהרתיע את נח מוזס (שהיה לעורך הראשי בפועל). הוא פנה לראובן ברקת (מוכ"ל מפא"י) בהסבירו שקשר כזה מזיק לעתון, והמניות נמכרו בחורה.

בינתיים, מעריב יצא לדרך, ומן הסתם הפך לעתון הפופולרי ביותר במדינה כמעט בן-לילה - בעל תפוצה של 30,000 עותקים.¹⁴ רשימת הכותבים והעובדים בו היתה מרשימה: ד"ר קרליבך, אריה דיסנצ'יק, ד"ר דוד

מן הראוי לציין שייטכן שבמלחמה על בעלות העתון ידיעות אחרונות ובשימוש שנעשה בו ובמעריב (הדבר עדיין מצריך מחקר מדוקדק), ראו מוזס וכן עמי בעתונותם מנוף לא מבוטל לקידום עסקיהם הנדל"ניים. כפי שהעתונאי רן אדליסט מספר: "האינטרסים הקרקעיים של בן עמי היו מצפון לירקון, באזור נתניה, ושל מוזס מדרום לירקון, באזור בת ים-חולון. סוחר קרקעות ותיק מסביר לי ששניהם היו ממולחים דיים כדי לדעת שתנופת פירסום עתונאית תביא תנופת פיתוח לקרקעות שברשותם, ותנופת פיתוח משמעה מחירי הרצליה פיתוח, ומלחמת העתונים היא קודם-כל מלחמת הקרקעות"⁵ (ההדגשה שלי). במלים פשוטות, ייתכן שהדעה הרווחת, ששני עתונים אלה "התקלקלו" בשנות ה-90 כתוצאה מ"תאגידיזציה" ותחרות פרועה - אינה נכונה. ייתכן ששניהם חטאו כבר אז בחטא קדמון זה, כלומר ניתן לטעון שהם פעלו על פי שיטה זו מתחילת הדרך⁶

בכל מקרה, קרליבך כנראה נשבר כשנסע (עם נח מוזס) לעצרת האו"ם בניו יורק בשלהי 1947 (וזו שדנה בעתיד ארץ ישראל), ובמקום לקבל מחמאות מיהודה מוזס על הדיוחים המאלפים שלו, קיבל גניפה במברק: stop cabling urgent (הפסק המברקים "הדחופים"), על כך שהרבה לשלוח את מאמריו במברקים, שעלו למו"ל הון תועפות,⁷ אך בד בבד הונויק את התפוצה. בשו בו לארץ, לאחר שהמליץ לנח מוזס להמשיך בסיווריו המקצועיים בארצות הברית לעוד זמן מה (על כך לא סלה לו נח עד יום מותו; הוא כינה זאת "עצת אחיתופל"),⁸ הניח קרליבך מכתב על שולחנו של יהודה מוזס ב-13 בפברואר 1948, בו הוא "הציע" לו בשם כל עובדי העתון למכור את הבעלות עליו: "אתה צריך להחליט עד מחר בבוקר, עד שיצא העתון החדש, ששמו ידיעות מעריב."⁹

כך קרה, שב-15 בפברואר 1948 הופיע ידיעות מעריב של הפורשים, רוב צוות העתון, בראשות קרליבך - עתון חדש עם שם ישן. למרות שיהודה מוזס נותר ללא צוות, הוא לא ויתר ונרתם להוצאת עתונו. הוא העסיק כל עתונאי מבוטל שיכול היה למצוא בשטח (כל החלכאים והנדכאים שקראו לעצמם עתונאים), כפי שכונה אותם אביעזר גולן, שפותה על ידי מוזס בהכפלת שכרו לחזור בו מהפרישה ולתפקד כראש המערכת. כגיבוי רציני יותר גייס מוזס את העתונאי הוותיק ד"ר הרצל רוזנבלום, לימים מחותמי מגילת

ועתונאים רבים במעריב, יריבי מפא"י ואף מעורבים בעסקנות דוויזיוניסטית בעבר,²⁰

כיצד ניתן להסביר מצב מעין זה? גישת מעריב מתחילת דרכו היתה "ממלכתית", קרליבך רצה (והוציא לאור) עתון לאומי, כך שלמרות חילוקי דעות טקטיים עם השלטון, עתונו ראה את עצמו כשומר על לגיטימיות הממשלה ורשויות המדינה שניהלה, ובמילותיו של תום שגב: "מעריב מצטייר פחות או יותר כפי שעזריאל קרליבך ראה אותו בעיני רוחו: כלב שמירה של הפטריוטיזם יותר מאשר של הדמוקרטיה, יצירה תרבותית ופוליטית יותר ממקור למידע ביקורתי."²¹

במידה רבה, ניתן לזהות את הגישה הזו כמרכז כוחו ואחר כך חולשתו של מעריב. כבכל מוביל, ההובלה מביאה בעקבותיה שאננות ואף התנשאות מסוימת. במקרה של מעריב, היתה זאת מוצדקת בתחילת דרכו. לא זו בלבד שתפוצתו עברה את ידיעות פי שלושה (60,000 לעומת 20,000; נתונים נוספים בהמשך המאמר) ושהשפעתו הפוליטית היתה ללא עוררין, אלא שמבחינה עתונאית גרידא הוא היה עתון איכותי בהרבה לעומת ידיעות אחרונות המוכה. את מעריב קרא הרמטכ"ל; את ידיעות קרא נהגו.²² כל עוד האליטה, האשכנזית והוותיקה השלטת

היתה "המדינה" ('L'état c'est nous'), מעריב צדק בכנותו את עצמו

לפני הפילוג הגדול: ד"ר עזריאל קרליבך (מימין) ונח מוזס במערכת ידיעות אחרונות

לאור, אורי קיסרי, שלום רוזנפלד, שמואל שניצר ודוד גלעדי, ועוד ועוד. העתון כלל ארבעה עמודים ויצא בשתי מהדורות: בשעה 12:00 (כותרת שתוריה) ובשעה 16:00 (כותרת אדומה). לא שהכל היה קל. תנאי העבודה היו פרימיטיביים: מכונת כתיבה אחת בלבד בכל המערכת.¹⁵ קרליבך אף נאלץ להעביר את הטלפון שלו מהבית למשרד,¹⁶ שלא לדבר על הסביבה התחרותית באותה עת: שלושה עשר יומונים בעת הקמת המדינה, כשב-1950 קפץ מספרם לשבעה עשר, מתוכם אחד עשר בעברית.¹⁷

לא זו בלבד שמעריב הוביל במירוץ התפוצה, אלא הוא אף נחשב כעתון המוביל מבחינת השפעה. לוי אשכול נהג לומר בישיבות הממשלה שניהל, שלא להפריע לו אלא בשני מקרים: פרוץ מלחמה או טלפון של אריה דיסנצ'יק (שהיה לעורך ראשי לאחר פטירת קרליבך ב-1956).¹⁸ יתרה מזאת, כפי ששגב מתאר זאת, דיסנצ'יק "היה יוצא ובא בתוך חדר החדרים של המערכת הפוליטית, שותף לא רק לשיקולים של מקבלי ההחלטות, כי אם לא אחת גם לקבלת ההחלטות עצמן."¹⁹ וזאת, למרות היותו, יחד עם עורכים

"העתון הנפוץ ביותר במדינה". ברם, בסופו של דבר היו יותר "נהגים" מאשר "רמטכ"לים" ואת הראשונים השכילו עורכי ידיעות אחרונות לגייס כקוראיו הקבועים. זה לקח להם זמן, מאחר שבתחילת הדרך הם חזקא הלכו בקו של חיקוי מעריב, או כפי ששגב תיאר זאת בציריות: "בשלב הראשון 'ידיעות' שאף להיות יותר 'מעריב' מ'מעריב'.²³ גם אירוניה זו ברורה לכל מבין דבר היום, שהרי התהפכה הקערה במאמצי מעריב לחקות את ידיעות במידה דומה של חוסר הצלחה. אך כבר בראשית הדרך, ניתן היה לזהות גישות שונות מבצבצות בידיעות. ראשית, נח מוזס / דב יודקובסקי (שניים, שקשה היה בתחילת הדרך להבחין בתרומה הסגולית של כל אחד מהם), לא נרתעו מסיקור "צהוב". למשל, כשאנאמה ונרצחה ילדה בת שלוש בשנות ה-50 הצניעו זאת כל העתונים האחרים בעמודים פנימיים; בידיעות אחרונות הופיע הסיפור בכותרת ראשית.²⁴

הראוי לזכור שמלחמת המוספים אינה נחלת שנות ה-90 אלא החלה כשני עשורים לפני כן: "במירוץ העיקש בין שני הצהרונים, הממטירים על קהלם תוספות וחידושים בקצב המזכיר תחרות פינג-פונג מרתקת, אפילו משקיף מנוסה מתקשה להדביק את היבול החודשי/שבועי..."³¹

יחד עם זאת, בתחום אחד התנהל קרב של ממש, לפחות בתחילת הדרך: שיווק. גם כאן מחכה הפתעה למי שזכרונו קצר. שני העתונים גיהלו מערכות שיווק אגרסיביות עם הגרלות ושכללו מכוניות, רהיטים ובימים רחוקים יותר גזירת תמונות של חברי כנסת מתוך העתון וכריכתן באלבום מיוחד.³² גם כאן, מה שהיה הוא שיהיה ואין לראות במלחמות השיווק המאסיביות של שנות ה-90 איזשהו תקדים בנוף הישראלי.

אולם יש "שיווק מלמעלה" ויש "שיווק מלמטה". בעוד מעריב מתמקד במבצעי שיווק כלל ארציים, החלה משפתת מווס לעבוד לפי שיטת הנמלים, הרחק מזרקורי התקשורת ומעיני המתחרים בתל-אביב: "...ידיעות אחרונות [השקיע] מאמצי שיווק עצומים בקריית שמונה, בדימונה, בבת-ים, בהתקווה."³³ אולם, כמו בעבודת נמלים, עובר זמן רב עד שרואים תוצאות על פני השטח. אך לידיעות היה דבר אחד בשפע: סבלנות.

אם כן, הן השיווק האגרסיבי בתחילת הדרך והן היתרון האיכותי-ממסדי הבלוט של מעריב, מסבירים את המסלול הארוך של ידיעות אחרונות עד שהצליח לעבור את יריבו המושבע. לקט נתוני תפוצה (לא כולם לגמרי אמינים ובוודאי לא כולם חושבו באותן שיטות) מעיד על המספרים האלה:³⁴ בחיפה 1948 - מעריב 8,000, בהשוואה לידיעות 600 בלבד; בינואר 1950 - מעריב 33,000, ידיעות 21,000; בתחילת 1951 - מעריב 44,500, ידיעות 25,300; באמצע שנות ה-50 (אחרי העליות ההמוניות) מעריב 200,000 (?), ידיעות 30,000; בשנות ה-60 המאוחרות נוצר תיקו בין השניים: 200,000 לכל אחד (בימי שישי); ב-1974 (דו"ח רואה החשבון של ידיעות בלבד) 160,000/220,000 (שישי/חול); 1984 - ידיעות 48.3%, לעומת מעריב 30.6% (ימי חול); 1991 - ידיעות 295,000/550,000, מעריב 90,000/200,000.

כפי שניתן להבין מנתונים ספורדיים אלה, המפנה חל לקראת סוף שנות ה-60 ותחילת שנות ה-70. מעבר למרכיבים החשובים שהוזכרו לעיל, המסקנה ברורה: כשישראל נכנסה לעידן הטלוויזיה, הבין והסתגל ידיעות אחרונות בעוד מועד לשינויים בהרגלי הצריכה התקשורתית של הציבור הרחב. כפי שמסביר זאת מיכאל פרי: "קהל הקוראים החל לחפש צינור תקשורת, אשר יספק לו מידע מרוכז, מתומצת, עם הרבה 'כותרות' ועם תמונות צבעוניות, הן כתחליף והן כמתחרה לטלוויזיה."³⁵

כמובן, עליית תפוצתו של ידיעות אחרונות וירידתו של מעריב לא מצעו מהאחרון להמשיך לפרסם את עצמו במשך כל שנות ה-70 כ"עתון הנפוץ ביותר במדינה". באין גורם מוסמך לקבוע את תפוצתם האמיתית של כל העתונים, ובסידור מעריב לפרסם את נתוניו הוא (ידיעות) היה מוכן לגלות את תפוצתו המבוקרת, בתנאי שמעריב יעשה זאת גם הוא, אבל מעריב סירב, התשובה לשאלה "מי מוביל?" נשארה עמומה. בכל מקרה, את ההילה של העתון הכי "משפיע" לא איבד מעריב עד שהיה ברור לכל בר דעת בשנות ה-80 ש"ידיעות עבר אותו בהרבה".

בכל אופן, דבר לא עצר את ההירת ידיעות קדימה. המהפך של 1977 היה

שנית, סגנון הכתיבה היה שונה. יודקובסקי עמד על כך שהכל ייכתב בצורה ישירה, בהירה ופשוטה. כפי שסמי גרינשפאן, עתונאי ועורך ותיק בידיעות מספר, יודקובסקי נהג לומר: "גם הכובסת בשכונת התקווה צריכה להבין מה כתוב כאן."²⁵ וכך לגבי כל פשוטי העם האחרים. וכדי לעזור להם הקדים ידיעות את כל העתונים האחרים בשימוש נרחב בצילומים.

שלישית, סיסמת העתון היתה: "כל הדעות, כל הידיעות בידיעות". יודקובסקי ומוס פתחו את העתון לדעות שונות ומגוונות (וכל זאת, כמובן, בלי להרוג מהקונצנזוס הרחב בשאלות קיומיות). היתה בכך הברקה כפולה. מחד, כל קורא היה יכול להרגיש נוח בעתון אם לא רצה להיתקל ביותר מדי "דיסוננס קוגניטיבי", שהרי אחרי יום יומיים של קריאה כבר הצליח למצוא את הפובליציסטים "המתאימים" לתפישת עולמו (שלא כמו במעריב שדבק בקו ימני משהו). מאידך, הופעת דעות שונות וסותרות (ישראל אלדד ועמוס קינן, לדוגמה) באותם עמודים יצרה אווירה של עימות, של "אקשן". ידיעות נתפס כמקום שבו קורים (וקוראים) דברים.

רביעית, העתון התחיל לתגמל בבונוסים את כתביו אשר הצליחו להקדים את מעריב בסקופים, עד כדי כרטיס טיסה חינם עבור סקופ רעשני של ממש. ידיעות התחיל להכות את מעריב במקום הכואב ביותר - בעמודי החדשות. דוגמה אחת מגי רבות: אלפרד וולפמן, כתב ידיעות בגרמניה, חשף את העובדה שישיראל מוכרת נשק לגרמניה המערבית (בשנות ה-50, לפני כינון יחסים דיפלומטיים רשמיים בין שתי המדינות) ובכך הביא בעקיפין לנפילת ממשלת ישראל.²⁶ וכפי ששגב טוען: "ביניגוד למקובל להניח, הוא [ידיעות] לא נהפך ל'עתון של המדינה' ככל שנהיה 'צהוב' יותר, אלא ככל שנהיה אינפורמטיבי יותר וככל שהיטיב לחוש את דופק החיים בישראל. מעריב נשאר מאחור. הוא ירד מאותה סיבה שקישון ירד; ידיעות עלה מאותה סיבה שהגשש עלה."²⁷

בכך אנו מגיעים להיבט "תכני" נוסף: ידיעות היה העתון הישראלי הראשון שהכניס מדורים שנחשבים היום כחלק בלתי נפרד מהעתונות הפופולרית. תחילה הוציא ידיעות בשנת 1965 מוסף סאטירי בשם "ציפור הנפש", בעריכת יעקב אגמון (דן בן אמוץ, עמוס קינן ובוטו עברון כתבו בו). זו היתה סאטירה אחרת מה"צמחונות" של העתונות המפלגתית ואפילו מזו המרכז אירופית של קישון. המוסף הונחה על ידי הומור גרדומי וגרם לחשבון נפש נוקב (עד כדי כך שד"ר רוזנבלום דרש, וקיבל, את הורדתו מהעתון). לאחר זמן מה, החזיר יודקובסקי את הסאטירה בדלת האמצעית: עמודי האמצע בימי שישי נכבשו על ידי ה"פתח לנד".²⁸

מאוחר יותר, הובא מוטי גילת (מעל המשמר) כצייד סקנדלים ושערוריות, תוך כדי תחקירים מקיפים. ובנוסף לכל זה פיתח העתון תעשייה שלמה של אבק כוכבים: מדורי רכילות, סלבריטאים ו"גלמור" (glamor), כפי שכונה זאת יודקובסקי.²⁹

חמישית ואחרונה, והכי פחות חביבה מבחינת יריביו, ידיעות תמיד היה בעמדת התגוננות בפני כל צעד (אפילו פוטנציאלי) של המתחרים. היתה זאת "תסמונת הפרישה" שנחרתה עמוק בזיכרון הקולקטיבי של עורכי העתון, שתמיד דירבנה אותם "לעמוד על המשמר" למתקפות מבית ומחוץ.³⁰ דוגמה לכך היתה השקת המוסף "זמנים מודרניים" שבא כתגובת נגד למגזין "ראי" של מעריב (שבועון למשפחה). בכלל, מעבר למדורים שהוזכרו לעיל, מן

שנות ה־80 היוו תקופת מעבר בסיפור ידיעות מול מעריב. מחד, כאמור לעיל, היה ברור לכל שידיעות אחרונות הפך ל"עתון של המדינה" לפחות בתפוצתו. שנית, קם עתון חדש, חדשות, אשר העצים את מגמת הפופולריות של העתונות כשנקט סגנון "טבלואידי" בוטה יותר מהנהוג בארץ.³⁶ גם מלחמת לבנון והאינתיפדה סיפקו מספיק חומר "צבעוני" (לרוב אדום) להזין את העתונים לעתים קרובות.

מעריב עשה מאמצים בתקופה זו להסתגל לדרישות ההווה. הוא התחיל בשינוי מבנה המדורים, סוג האותיות, פירסום תמונות, גיוון את העיתונאים והכותבים ועוד. אולם, מאחר שלא היה לעתון הציוד החדש למעבר לתמונות צבעוניות ולפורמט אחר, השינויים והתוצאות היו חלקיים. ללא שינויים מהותיים יותר בסגנון כתיבה ואולי החלפת חלק מהעיתונאים עצמם, מעריב המשיך לדשדש במקום.³⁹ מה שמנע מהעתון מלרכוש את הציוד היקר היה מבנה הבעלות המיוחדת שלו: ותיקי עיתונאי התויקו במניות ולא היו להם המשאבים הדרושים להשקעות כבדות והרצון להפוך את עיתונם ל"מוצר" אחר לגמרי.⁴⁰

רכישת העתון על ידי רוברט מקסוול בסוף שנות ה־80 הפיחה תקווה מסוימת, ואכן בתקופת בעלותו הקצרה נרכשה מכונת צבע משוכללת, דבר שאיפשר תכנון תצורה חדשה לחלוטין. אולם המהפכה היתה צריכה לחכות עוד זמן מה כתוצאה ממותו בנסיבות מסתוריות – בהשאירו מאחוריו אימפריה עיתונאית־פיננסית מרוסקת.

בינתיים חל מפנה בידיעות. לאחר מותו הטרגי של נח מוזס (נפגע על ידי אוטובוס מול בית ידיעות ב־1985) החל בנו, ארנון ("נוני") מוזס, להסתכסך עם דב יודקובסקי, תוך כדי רצון הראשון להיות יותר פעיל בעריכת העתון. שנים רבות נחלקה העבודה בידיעות אחרונות בין יודקובסקי שטיפל בצד המערכת לבין נח מוזס שניהל את הצד הכלכלי (שיווק, מימון וכדומה). כך נוצרה באופן ייחודי וטבעי (כל אחד מהשניים לפי כישוריו האישיים) "התומה הסינית" המקובלת בעולם העתונות (לפחות הרצינית יותר) – הפרדה מוחלטת בין תכני העתון לבין הפיננסים ושאר העניינים הכלכליים. יודקובסקי ראה במעורבות ארנון מוזס לא רק איום אישי על תפקידו אלא סכנה לגורמות העיתונאיות המקובלות. בכל מקרה, אחרי כמה שנות מתחנות, התפואר יודקובסקי בנובמבר 1989 ומעט אחר כך חצה את הקווים לאיביו המושבע מעריב.⁴¹

זו היתה נקודת מפנה קריטית שסללה את הדרך לבאות. שהרי "אם לפני כן היה לבחירה של התצורה הדומה לזו של ידיעות החסם הפסיכולוגי, שאולי יאשימו את העתון ב"העתקה" ובי"חיקוי", הרי לעורך החדש, דב יודקובסקי, שהיה ממעצבי התצורה של ידיעות לא היו כל חסמים ומעצורים בתחום זה. שהרי כיצד ניתן להאשים אותו בחיקוי של עצמו?⁴² התוצאה: "העתון הכי דומה שאפשר לידיעות אחרונות. אותו סגנון כותרת, אותה חלוקת שטח, אותם עיצובים גראפיים."⁴³ כלומר, אחרי ארבעים ומשהו שנים, הנוסחה הגואלת של יודקובסקי היתה לחזור אחורה־קדימה לווריאציה ישנה־חדשה של "ידיעות מעריב" אולם הפעם, אם לשפוט על פי נתוני התפוצה, היא לא היתה כל כך גואלת.

איש העסקים יעקב נמרודי קנה את מעריב מעיזבון מקסוול ב־1992 עבור 25 מיליון דולר וכשנתיים אחר כך הנפיקו בבורסה בעבור 95 מיליון דולר.

הכותרת ההיסטורית מ־30 בדצמבר 1947. העורך, ד"ר קרליבך, סיקר את דיוני עצרת האר"ם. והעימות עם המ"ל מוזס על מברקיו מניו יורק, זירז את פרישת רוב בכירי העתון והקמת מעריב

רק הסימן המובהק לכך; קדמו לו גלי מתאה (מוטי אשכנזי בעקבות ה"מחדל" של מלחמת יום הכיפורים והתנועות העממיות: הפנתרים השחורים; הווגות הצעירים) שהיכו את המדינה בתדהמה. הרחוב התעורר והיה במצב רוח לוחמני והעתון היה אמור לספק לו לא רק את המידע האמין שבעורתו יוכל למחות (וזאת עשה מעריב לא פחות טוב מידיעות), אלא גם את הבמה לוויכוחים הסוערים בלשוננו של העם. נצחוננו של ידיעות אחרונות, אם כן, היה תופעת לוואי לשאר המגמות המהפכניות שהתחוללו באותה תקופה.³⁶ הניצחון לא רק שיקף את – ובמידה צנועה אף השפיע על – עליית "ישראל השנייה", אלא בעיקר ניוון ממנה. מעריב אף פעם לא זנח את המדינה כפי שהוא הכידיה; הוא פשוט לא הבין שאין זו אותה מדינה.³⁷

התווה: הירידה במדרון

All I know is just what I read in the papers.
Will Rogers

הופיעו מודעות של פירסום עצמי במסווה של ידיעות עיתונאיות.⁴⁷ התנהלה גם מלחמת שיווק בנקודות המכירה, כפי שהתגלה בתביעת הממונה על ההגבלים העסקיים, ידיעות יצר מצב אשר דירבן את בעלי הקיוסקים להחביא את מעריב כדי שימכרו קודם את כל עותקי ידיעות אחרת יפסידו כסף על כל עותק של האחרון שמוחזר.⁴⁸ ניתן לטעון שזו היתה מעין תשובה (לא הוגנת) של ידיעות למדיניות של מעריב להביא את הקורא למצב של בלבול בין שני העיתונים, עד כדי חיקוי מושלם. הגיעו הדברים לידי כך, שבגלל תמריצים שקיבלו בעלי קיוסקים ב־1992 ממעריב למכור את העתון, נהגו הללו להפוך את שני העיתונים על גבם ובכך לגרום לקונה לא לזהות את העתון שרצה באמת (ידיעות).

ההתקפות ההדדיות לא הסתיימו בתחום הפירסום העצמי, אלא גלשו עד מהרה לכל עמודי העיתונים עצמם: "אם בעבר נהגו השניים להתעלם כליל זה מזה... הרי השנה [1994] כיכב כל עתון בעמודים הראשונים של ידיבו, ותמיד בהקשרים שליליים... התחרות המסחרית הפכה לשיקול מרכזי בעבודה, הדיווחים לקו במגמתיות שקופה."⁴⁹

גולת הכותרת (תרחי משמע) של המלחמה היתה פרשת "האונות הסתר", בה הדיווח המגמתי וההשמצות ההדדיות ברמה הפרסונלית וברמה המוסדית הגיעו לשפל שישראל לא ידעה כמותו. בסופו של דבר הורשעו עופר נמרודי ומשה ורדי (עורך ידיעות אחרונות) ב"האונות סתר" שלא כדין. באשר לארנון מוזס, רשויות התביעה החליטו שלא להגיש כתב אישום נגדו, ועל כך הוגשה על ידי עופר נמרודי עתירה לבג"ץ.⁵⁰ הנוק של הפרשיה היה כפול ומכופל: מתד גיסא, התקבל הרושם שמובילי התקשורת הם עבריינים, ומאידך גיסא, בעקבות הדיווחים המגמתיים להפליא (אפילו לקורא הממוצע), נפגעה קשות אמיונתם של שני הצהרונים.⁵¹

במידה מסוימת, ייתכן שפגיעה באמינות הינה דבר טוב, בהתחשב בעובדה ששני העיתונים נטשו זה מכבר את טוהר העיתונאות המקצועית שלהם. כך למשל, הביא מעריב תחקיר ענק ובו שבע דוגמאות של סיפורים שנגנזו לכאורה על ידי עורכי ידיעות אחרונות כדי להגן על מקורבי העתון. ומן העבר השני, בסיפורים פוליטיים גם מעריב רחוק משלמות מקצועית, ישנן גם דוגמאות ל"קשר" בין שני העיתונים. ברגע שרוני מילוא קיבל את האחריות המיניסטריאלית על ערוץ 2, לא הופיעו כתבות ביקורתיות עליו במשך כל תקופת הדיונים על מתן רשיון, שלא לדבר על "קשר שתיקה" (כהגדרת פרופ' ירון אורחי) בעתונים אלה בתקופת מאמציהם להעלות את הבעלות המקסימלית בערוץ 2 מ־10% ל־49.52.

כלומר, ככל שהמו"לים/עורכים הופכים להיות הסיפור העיתונאי בכוחות עצמם, כך מעמידים הם את עתוניהם (ועובדיהם) במצב בלתי אפשרי מבחינת דיווח מהימן. רק מעטים בקרב העיתונאים יכולים לעמוד בפני לחצים כאלה מלמעלה ורק בנסיבות קיצוניות. כך היה בפרשת האונות הסתר, כשנחום ברנע ואחרים נקטו בצעדי מחאה כנגד ידיעות בגלל הסיקור המעוות בפרשה הזו. היא.⁵³ אולם, בעידן בו החוזה האישי מהווה את הסכם העבודה המקובל – שלא לדבר על הצפת השוק בבוגרי בתי ספר ומחלקות לתקשורת, בנוסף על פליטי חדשות, דבר ועל המשמר – עומד הרוב המכריע של עיתונאי מעריב וידיעות אחרונות חשוף לגמרי ללחצים ואיומים כאלה. ברם, נקודת התורפה המקצועית של שני העיתונים היא הבעלות

"העתון הנפוץ במדינה" – הכותרת שליוותה את מעריב עשרות שנים

זאת, אחרי אחת הרכישות "המוצלחות" (קרי, זולות) ביותר בהיסטוריה של המשק הישראלי: רכישת "הכשרת היישוב", חברה מנומנמת בבעלות הסוכנות היהודית, שלא ידעה אפילו איזה נכסים נמצאים בבעלותה. רכישה זו חשובה לא רק בגלל המחיר המגוחך ששילם נמרודי, אלא בגלל הצירוף של אימפריה כלכלית לעתון השני בגודלו במדינה. על פי הידוע, מאז ימי יהודה מוזס, רוב נכסי משפחת מוזס הינם תקשורתיים באופן משמעותי. במקרה של נמרודי – אב ובן – המצב הפוך: מעריב הוא נכס אחד מתוך תאגיד כלכלי חובק תחומי משק רבים.⁴⁴

בכל מקרה, לאחר שעופר נמרודי קיבל על עצמו את תפקיד המו"ל ו"עורך אחראי" של מעריב החל סיבוב שני במלחמת העיתונים, הובא העיתונאי המנוסה דן מרגלית מעתון הארץ להיות העורך בפועל, אולם עד מהרה חזר על עצמו סיפור ארנון מוזס/יודקובסקי, כשמרגלית התנגד למעורבות יתר של עופר נמרודי בעריכת העתון ובמיוחד לשבירת "החומה הסינית" בין הצד המערכתי והצד העסקי.⁴⁵ כמו יודקובסקי בידיעות, מרגלית עזב את מעריב (אחרי כחצי שנה בלבד) בטריקת דלת. מאז, עופר נמרודי משפיע רבות על אופי העתון ותוכנו, ויעקב ארז הוא העורך.

האסטרטגיה העיתונאית של מעריב בתקופת כהונתו הקצרה של יודקובסקי, והממשיכה עד היום, היתה פשוטה: להיות יותר "ידיעות" מידיעות עצמו. המדיניות השיווקית קצת יותר מורכבת: לא רק לגרום לקונה המגיע לדוכן העיתונים להתבלבל (או לא לשים לב; או אפילו להביאו למצב, שלא יהיה איכפת לו) בין שני העיתונים, אלא להוציא את ידיעות אחרונות משלוותו הפירסומית ולהתייחס אליו כשחקן באותה ליגה. לשם כך, יצא מעריב (אחרי כמה סיסמאות קודמות, לא מצליחות במיוחד) עם הסיסמה הבאה: "סקר איגוד המפרסמים קובע: מעריב בעלייה, ידיעות בירידה", ובאותיות קטנות למטה: "רק בימי חול". תגובתו של ידיעות לא איחרה לבוא: "16% קוראים מעריב. 72% קוראים ידיעות."⁴⁶

בנוסף, התנהל קרב אימים בעמוד הראשון של שני עיתונים אלה, בדמות מבצעי הגרלות דרך קופונים, "שטרות כסף" ועוד. לא זו בלבד שבמצעים אלה תפסו שטח יקר, שבעבר היה מיועד לחדשות מהותיות, אלא שלעתים

ממצאים מובהקים.

מסתמנת, אפוא, תמונה עגומה של עתונות יח"צנות לקידום חברות כלכליות (ואנשי פוליטיקה העשויים לסייע במטרה זו), הקשורות בצורה מלאה או חלקית עם בעל העתון. ברור שאין לקהל הקוראים הידע ו/או הכלים להתמודד עם חופעה כזו. האם ייתכן שסיקור נרחב של חברת האמבולנסים "נטלי" במעריב (באוגוסט 1992 על פני עמוד שלום), רווי בתיאורים מחמיאים למדי, אינו ידיעה חדשותית גרידא אלא פרי מאמץ של חברת "הכשרת היישוב" (שגם מעריב משתייך אליה) לקדם את החברה הקטנה שנרכשה לא מכבר? יתרה מכך, האם בכלל ישים לב קורא כלשהו (כולל יודעי דבר) שחברת "שחל", המתחרה ל"נטלי", כמעט שאינה מוזכרת בעמודי מעריב? אם הקורא יתקשה לזהות את האינטרס מאחורי הידיעה שכן מופיעה, על אחת כמה וכמה כשאין ביכולתו לעקוב אחר חברות ואישים שאינם מתפרסמים בעתון זה או אחר.

בסיכומו של דבר, נכון להיום, העתונות הישראלית נמצאת אי שם באמצע המדרון החלקלק מבחינת אתיקה מקצועית. אין לנו עתונות "צהובה", כפי שקיימת בבריטניה או בחלקים רחבים של ארצות הברית (אונס, רצח ועב"מים כל יום), אולם לפחות "עתונים" כאלה אינם מתיימרים להיות ספקי מידע חדשותי של ממש וכך מתייחסים אליהם קוראיהם. ה"ביעה" אצלנו היא בדיוק בציפיותיו של הקהל; אנחנו מחפשים מידע אמין בעתונים וחושבים שמקבלים אותו (למרות ספקנות מסוימת בקרב קבוצות שונות באוכלוסיה) בגלל המסווה של עתון לא אינטרסנטי, העובד על פי שיקולים מקצועיים. נכון, עוד רחוק המרחק לתחתית המדרון, אולם בקצב הגלישה לאחרונה, לא ירחק היום עד שנגיע אליה.

בעתיד: מניעת המו"לכות

You can never plan the future by the past.
Edmund Burke

It is our future that lays down the law of our today.
Friedrich Nietzsche

עד כאן ההיסטוריה וניתוח המצב העכשווי. ומה הלאה? אין זה המקום לספקולציות עתידיות נרחבות. אולם, אם נעמוד לרגע על החיזוי לטווח הארוך (2020 ואילך), ניתן כבר לזהות ניצנים של שתי מגמות הגוברות והולכות בהווה ואשר קיים סיכוי גדול שתמשכנה להתפתח ביתר שאת בעתיד הקרוב יותר (10-20 שנים): מחד גיסא, "איום" התקשורת האלקטרונית המרושתת (אינטרנט וכדומה) לתפוס את הקהל המשכיל; ומאידך גיסא, התעצמות התקשורת האלקטרונית המסורתית יותר (טלוויזיה על כל צורותיה, במגוון עצום של היצע) שתמשוך את תשומת לב הקהל העממי. התוצאה פרדוקסלית ודווקא מחוקת וכאילו מצדיקה (כלכלית) את נטייתם של תאגידי "ידיעות תקשורת" ו"הכשרת היישוב/מעריב" להתפרס על אמצעי תקשורת לא-עתוניים-קונבנציונליים גרידא. שהרי, אם ירצו לשרוד כגופים המספקים מידע (קרי, "עתונות"), יצטרכו להצטרף אל הזרם הטכנולוגי וכאן מחכה לכולנו מבול של ערוצים מצד אחד (כבלים, לוויינים, טלוויזיה בחדות גבוהה וכדומה), ומצד שני צריכת עתונות תוך כדי "עשה

הצולבת".⁵⁴ כנרמז לעיל, האינטרסים המסועפים של בעלי ידיעות ומעריב מפתים אותם מן הסתם לנצל את העתון כמנוף לקידום אינטרסים כלכליים אחרים. ישנם מקרים שהדבר נעשה בהכתבת המו"ל עצמו (על פי הדיווחים, זו העילה להתפטרות דן מרגלית מעריכת מעריב); ברוב המקרים הדבר קורה תוך כדי "רגישות יתר" של העתונאים והעורכים בתוך העתון לאינטרסים של המו"ל, כנראה מחשש שאם יבקרו, הם עלולים "להיענש", או מתוך תקווה שאם יחמיאו לחברות הנלוות, יבואו על שכרם.

ייתכן שבעבר היה ניצול פה ושם "שלא במתכוון" על ידי ידיעות בעקבות הנכסים של בעליו, אולם אף אחד לא הרגיש זאת ובוודאי לא מדובר בחופעה שכיחה. יתרה מכך, כפי שרון מיברג מבהיר, ההבדל בין ניצול העתון בעשור האחרון ובין "ניצול" העתון בעבר הוא פשוט: או השתמשו בכל הכלים כדי להבטיח את הצלחת העתון עצמו; היום מגייסים את כל הבא ליד כדי להבטיח את הצלחת האינטרסים הכלכליים שאינם חלק אינטגרלי של העתון.⁵⁵

עם עויבת נח מוזס את הוירה ועם כניסת עופר נמרודי למגרש העתונאי, השתנה המצב לאין שיעור. עתונאי ותיק מתאר זאת כך: "החידוש החמור מכולם, הוא שהעתונים שבבעלותן [של משפחות נמרודי ומוזס] החלו לשמש להן מכשיר לקידום עסקיהן האחרים... הקורא ההדוּס, ולא רק הוא, מוצא את עצמו שוב ושוב במצב של בלבול מוחלט: האם הסיפור שלפניו הוא סיפור עתונאי שראוי להדפיסו בשל העניין הציבורי שבו, האם הוא אמין ונכון כשאר סיפורי עתוננו, ושמה התערב כאן האינטרס הכלכלי ושיבש את ההליכים?"⁵⁶

לאחרונה, בעיית הבעלות הצולבת הפכה להיות מורכבת עוד יותר, כשאליעזר פישמן רכש 25% ממניות ידיעות אחרונות. כמו יעקב נמרודי, מדובר באדם בעל נכסים ענפים בתחום התקשורת (כגון גלובס) ואחרים (הנדימן, מגה ספורט, אליאנס ועוד הרבה).⁵⁷ אין כרגע שום עדות שפישמן מעורב בניהול העתון, ואולי הצטרפותו תהיה מנוף ל"שקיפות" העתון.⁵⁸ לשיא (או שפל) המצב הגענו בתחילת העשור כשקונצרן שוקן (עם כמה משקיעים אחרים) רכש 25% של מעריב מנמרודי בכסף שקיבל מארגון מוזס עבור מכירת 18% של הארץ וההשלכות היו כל כך מבהילות (מעין מונדיקרטל של עתון אחד עם שלשה ראשים) ששוקן נסוג עד מהרה מהעסקה ומכר את המניות בתורה לנמרודי, אך רק אחרי מתאה חריפה, חסרת תקדים, של מאות עתונאים. בכל מקרה, המגמה בארץ בכל הקשור לעתונות היומית הכתובה הינה הפוכה ממה שקורה בתקשורת האלקטרונית - התכווצות לעומת התרחבות; פחות עתונים לעומת יותר ערוצים.

ואיך הם מתפקדים הלכה למעשה? מעבר לכל הדוגמאות והסיפורים העסיסיים, האם המצב אכן כה בעייתי? מחקר ראשוני ב-1996 (בדיקה במשך שלושה חודשים) הסיק שכן.⁵⁹ לאחרונה, התבצע מחקר אקדמי מקיף ויסודי בהרבה והתשובה שהתקבלה היתה די נחרצת וחזקה.⁶⁰ המחקר בדק את הסיקור העתונאי בשנים 1992-1996 אודות ארבע חברות-בת תקשורתיות (אן.אס.סי, רשת, ערוצי זהב, ונור) בבעלות צולבת עם ידיעות אחרונות ואודות ארבע חברות דומות (ומתחרות להן: חד ארצי, טלעד, מת"ב, ורפיד) של מעריב. הממצאים הראו שהסיקור האיכותי (חיובי-שלילי) היה בלתי אובייקטיבי בעליל לטובת חברות הבת בשני העתונים, ובסיקור הכמותי (מספר ידיעות/כתבות) מעריב היה בלתי מאוזן ולגבי ידיעות לא נמצאו

ידיעות אחרונות

מאי 1999	מס' 10	מס' 4	מס' 10
מס' 10	מס' 4	מס' 10	מס' 10

בגבול הלבנון - בקרבת צפת - מצפון לבית שאן

פוצצו עשרות בתים ושני גשרים

בצפת של פקידת עקב (בית המדרש של גוש קטיף) פוצצו עשרות בתים ושני גשרים. הפיצוץ נעשה באמצעות מטען חבלה שהוצב על ידי מחבלים שחדרו מלבנון אל ישראל.

הועדה מוכנה להכיר בממשלה יהודית

היא דורשת צירוף כל המפלגות ומציעה להקים את הקבינט בלייך-סאקס

דרישה לרובת נוסעים

אחר רכבת נוסעים שניגרה ונפלה על פניהם של נוסעים, דרישה לרובת נוסעים על מנת להקטין את הסיכון.

ממשלת מצרים שולחת אספקה לכנוסיות

ממשלת מצרים שלחה אספקה לכנוסיות במסגרת תוכנית הסיוע הביטחוני.

בליע רצל ומת

בליע רצל נורה במהלך מבצע צפון, והרג את אחד הנוסעים.

הערבים קוטפים פרי חמסה משוריינים

הערבים קוטפים פרי חמסה משוריינים, למרות האזהרות.

הכחלה ערה

הכחלה ערה נצפתה במהלך מבצע צפון.

ג'מל מארגן, קומנדו נגד הועדה

ג'מל מארגן קומנדו נגד הועדה, במטרה להשפיע על תוצאות הבחירות.

מרשל מתנגד למסייד לוב לאוגליים

מרשל מתנגד למסייד לוב לאוגליים, בטענה שהם לא ראויים.

דורות מרווחות

דורות מרווחות נצפו במהלך מבצע צפון.

התנצרות

התנצרות נצפתה במהלך מבצע צפון.

התנצרות

התנצרות נצפתה במהלך מבצע צפון.

התנצרות

התנצרות נצפתה במהלך מבצע צפון.

צ'פורה נפש

מגוון מוצרים לבריאות הנפש. יעילות מוכחת. לפרטים: 052-2345678

מעריב מבשר לקוראיו

זו התבנית החדשה של "מעריב" המאחר יגדל העתון ב-45 אחוז. יהיה גדול יותר מכל עתון אחר מסוגו במדינה. יודפס במכונה החדשה ביותר והמשוכללת ביותר בארץ. 48 עמודיהתון לשבוע יכילו חומרי קריאה של 70 עמודים בתבנית הקיימת והמחיר יישאר ללא שינוי.

מעריב משנה צורה (אוקטובר 1958) ונוטט את פורמט הטבלואיד. בשנות ה-90 הוא יחזור אליו.

טבור מהודק בין העתונות ובין הממשל כבר היינו (אשכול-דיסנצ'יק), ואין הרבה אנשים בארץ המעוניינים להחזיר את עטרת התקשורת המגויסת ליושנה, אולם בהתנגדות הרפלקסיבית לכל שינוי מצב יש מעין הטעיה, שהרי לא כל פיתרון טומן בחובו מעורבות יתרה של השלטונות.

בנוסף, גם בהעלאת "חופש העתונות" והאדחתו כאבן יסוד של הדמוקרטיה יש מידה מסוימת של חשיבה גסה מדי, הבעיה נמצאת במשוואה "חופש העתונות = חופש הביטוי". ראשית, אפילו בחוקים של היום, אין דמיון מוחלט ביניהם. למשל, העתונות מנועה מלבקר הליכי משפט תוך כדי המשפט עצמו ("סוב יודיצה"), אולם לא חל איסור כזה על מפגינים העומדים מחוץ לכותלי בית המשפט במחאה על ניהולו. כלומר, חופש הביטוי עדיף על חופש העתונות בהיקף ביטוי.

שנית, אמנם זהות זו היתה נכונה לפני מאות שנים, כשכל אחד עם מעט כסף, קורטוב של כישורים והרבה שאפתנות, יכול היה להקים עתון יש מאין. בארץ שלנו, מצב זה היה קיים עד לפני חמישים-שישים שנה. בנסיבות כאלה, העתונאות היתה אפיק לא פחות רלוונטי להגשמת חופש הביטוי מאשר הוכות לנאום בפארק. יתרה מכך, מבחינת המו"ל (שלא לדבר על העתונאים), המטרה העיקרית של העתון היתה הבעת והגשמת "חופש הביטוי" ו"עשיית כסף" היתה רק גורם משני.

לאחר הסיקור (הלא ממצה) של מאמר זה, אין כל צורך נוסף להוכיח שהתהפכה הקערה. לא מדובר היום בעתון ככלי בידי בעליו (ובמקרה של מעריב, שחלקו הונפק בבורסה – של בעליו הרבים) להגשמת חופש הביטוי. ידיעות ומעריב הם ראשית ועיקר כלים להדפסת כסף, ויעד זה לעתים קרובות אף מדרבן אותם למנוע מידע ודעות לא פופולריות מן הקהל. בתור שכאלה הגיע הזמן להתייחס אל עתונים מסוג כזה כשחקנים בספורט אחר: לא במגרש של "עתונות של חופש הביטוי" אלא בזירה החוקית, החוקתית והמשפטית של "עתונות כרכוש פרטי".

הסיבה שהדבר לא נעשה עד עכשיו הינה "פסיכולוגית" בעיקרה. מאז ספרם של Siebert, et al. (1972),⁶⁴ על פילוסופיות/גישות לקשר בין התקשורת לבין השלטונות, אנו שבוים בקונצפציה של התקשורת כמשקל נגד (או בעד) המשטר המדיני. גם גילגוליהם של ידיעות ומעריב השתלבו בקונצפציה "תקשורת פוליטית" זו עד לאחרונה. אמנם הם מעולם לא פעלו על פי השיטה ה"טוטליטרית" (עתון בבעלות המפלגה) כפי שעבדו דבר, על המשמר ושאר העתונים הישראליים המפלגתיים בעבר ובהווה, אולם ניתן לזהות בהם בתקופות ובנסיבות שונות את שלוש הפילוסופיות האחרות: אוטוקרטית (בן-גוריון ותכתיבו לתקשורת), אחריות חברתית (במיוחד בשעות מלחמה ומשבר לאומי), וחופשית (בהשמצות הרדיו שלוחות רסן). מעבר לכך, ניתן להוסיף מודלים חדשים יותר של "התפתחות לאומית",⁶⁵ ותקשורת מגויסת, אשר מתארים מצב בו עיקר ייעודו של העתון ברתימה עצמית (מעין גישת "שליחות") לפרויקט הקמת וביסוס המדינה והתבררה.

הבעיה עם כל המודלים האלה בכך, שהם מסיטים אותנו מהמגרש האמיתי, כפי שהובהר לעיל: הוא לא פוליטי אלא כלכלי. התפקיד המרכזי של העתון לפי תפיסת ידיעות ומעריב בשלהי המאה העשרים הינו רווח כלכלי. השורה התחתונה היא היא המנחה את עבודתם היום-יומית, ולא יחס אוהד/ביקורתי כלפי השורה העליונה של מנהיגיו המדיניים. כמוכן, אין זה

זאת בעצמך" באמצעות תוכנות, מגועי חיפוש ואתרי אינטרנט אשר יתפרו לכל איש ואשה את ה"עתון" האינדיווידואלי שלהם. בקיצור, בעולם עתידי בו יש לכל אחד מחשב אישי שיופעל לתיפקוד כללי בחיינו הפרטיים והמקצועיים, מובן שגם העתון יגיע אלינו בצורה זו או אחרת בדרך "לא נגזרת".

בעולם עתידי זה, החל מהעשור השלישי של המאה הבאה והלאה, חלק מהבעיות יפתרו מאלהן. ראשית, אם אנו חוששים היום לצימצום גובר של מקורות מידע בידי שלוש משפחות, אזי ברור שבעולם בו כל הדיוט יכול להקים ולערוך "עתון" (או לכתוב טור יומי) ולהפיצו כמעט ללא עלות, מקורות המידע רק ילכו ויגדלו (בצורה הנדסית) ללא היכר. שלא לדבר על היכולת של עתונאים מנוסים, מזכרים וטובים להשתחרר מכבלי עתונם ולמכור את מרכולתם ישירות לקורא בביתו, ללא "לחצים" סמויים או ישירים מלמעלה (דוגמת רם אורן שהחליט להוציא את ספריו באופן פרטי, מוסבת לעולם העתונות).

שנית, אם התקשורת "שמאלנית" ואנטי-ממסדית מדי היום, בעתיד יוכלו נבחרי העם להעביר את מסריהם בצורה לא מתווכת ישירות לעם (דוגמאות מארצות הברית אינן חסרות. אחת מהן: ה. רוט פרו, שעקף את המדיה ההמונית במרוץ לנשיאות ב-1992, תוך כדי שימוש במפגשי וידיאו אלקטרוניים – electronic town meetings וגרף מיליוני קולות).

שלישית, אם ידיעה/כתבה כלשהי נראית לנו חשודה מבחינת "הערך החדשותי" שלה, תוך שניות יביא לנו מנוע חיפוש (או קישורית) "רקע" אודות הנושא; נחנך אמבולנס "נטלי" חדש? לחיצה אחת וקיבלנו אינפורמציה שזוהי חברת בת של מעריב.

ברם, כל זה בעתיד (בעצם, הוא כבר קיים, אולם באיבו). או חוזרים לשאלה: מה עושים בינתיים?

בהדרגתיות ובהתמדה, אנחנו צועדים לקראת מעין משטר מו"לכותי בארץ, כשבעלי התקשורת ובראשם המו"לים של ידיעות אחרונות ושל מעריב הופכים את עתוניהם ושאר ערוצי התקשורת רבי העוצמה ורבי ההשפעה לכלים אשר מקדמים את האינטרסים הכלכליים והפוליטיים שלהם, ובכך הופכים להיות גורם "שלטוני" לא פחות חזק מרשויות השלטון הרשמיות. במקום ה"fourth estate", התקשורת בארץ עוברת לראש סולם הכוח כ"first estate", מו"לכות לכל דבר.⁶¹ הגיע הזמן לתקוף את הבעיה הזאת חזיתית, אולם בצורה כזו שלא נשפוך את התינוק יחד עם המים המלוכלכים. מדי פעם נשמעים קולות בישראל (כמו בחו"ל) אשר דורשים חשיבה חדשה לגבי מערכת החוקים, התקנות, הזכויות והחובות של העתונות. אולם, ברגע שפותחים פה ויהיו אלה אקדמאים, מחוקקים, משפטנים או אנשי תקשורת עצמם – התגובה לא מאחרת לבוא: אסור לפגוע בחופש העתונות, שהוא מאבני היסוד של הדמוקרטיה, ובוודאי לא דרך חקיקה שעלולה לאפשר לפוליטיקאים סתימת פיות, הן במישרין ובעיקר בעקיפין (דרך רישוי, הפחדה וכדומה). זו היתה הפילוסופיה אשר הינחתה לאחרונה את "ועדת צדוק" (הוועדה הציבורית לחוקי העתונות); בעקבות כך, המלצותיה היו מינוריות. אולם, כשממליצים "להימנע מלעגן בחוק כללי אתיקה וסנקציות בגין הפרתם,"⁶² ברור ששינוי משמעותי מהמצב הקיים לא יצא מכך.⁶³ יש מידה של צדק בטיעונים אלה. כפי שראינו לעיל, בסרט הזה של חבל

מוצדקת. אם כן, איך מעגלים את הריבוע?

התשובה, לדעתי, היא בחלוקת העתונים לשתי קטגוריות שונות וביישום התוקים הקיימים בכל קטגוריה. כפי שיובהר בהמשך, שיטה זו תצריך חקיקה מינימלית ולא "מהותית", כלומר היא לא תפתח תיבת פנדורה חקיקתית, בה עלולים המחוקקים "להתפרע" בלהטם לרסן את התקשורת יתר על המידה. כפי שלימור מראה, ישנם שני סוגי חקיקה: א. חוקי יסוד (הכנסת קובעת את המהות); ב. חקיקה משנית (הכנסת מאצילה את סמכות קביעת המהות לגוף אחר). השיטה המוצעת להלן מתבססת על הסוג השני ובכך מסירה את הפוליטיקה המפלגתית מדיון וקביעת הנורמות המחייבות.⁶⁹

מהן שתי הקטגוריות של עתונאות ועתונים? הראשונה: "חופש העתונות" הרחב (או: "זכות הציבור לדעת"), כמקובל במדינות ליברליות (כולל ישראל). השנייה: "חופש דיבור מסחרי" או "חופש הרכוש הפרטי" (זכות הקניין), לגביו החוק אינו נוטה להקנות "זכויות יתר" (כמתוארות בהמשך). בקטגוריה הראשונה נמצאים העתונים, אשר רואים את תפקידם העיקרי בהספקת מידע אמין, באופן אתראי, לציבור הרחב, וגם במה להצגת דעות שונות ומגוונות של קבוצות, מגזרים וקהלים שונים בחברה הישראלית. לשם ובשם עתון מסוג זה התפתח במשך מאות השנים האחרונות עקרון "חופש העתונות". מאידך גיסא, בקטגוריה השנייה נמצאים עתונים, הפועלים בעיקר על פי אמות מידה "כלכליות": הם "שומרי חוק" במובן הצר של המלה (ציות לצנזורה הצבאית, רישום לפי הפקודות המנדטוריות שעדיין תקפות) אבל אין בהם מידת האחריות החברתית והמקצועית שמצפים מעתון "ציבורי".

מי קובע, ואיך מגדירים, לאיזו קטגוריה עתון שייך? הרעיון העומד מאחורי שיטה זו פשוט להפליא (לזכותו וגם לחובתו) ייאמר שהוא מקורי: כלומר, טרם יושם באף מדינה בעולם, אם כי לביצוע בשטח מורכבות מסוימת. בקצרה, הנה סעיפי השיטה המוצעת העיקריים:

1. הכנסת תקבל חוק שהופך את מועצת העתונות למוסד סטטוטורי,⁷⁰ בעל שיניים ביצועיות בכל הקשור לאכיפת תקנון האתיקה המקצועית על העתונים שהינם חברים במועצה. בגופים האוכפים בתוך המועצה ישבו עתונאים בדימוס בלבדו (לא עתונאים פעילים), שופטים, משפטים, אנשי אקדמיה בתחום התקשורת, ונציגי ציבור (שאינו להם כל זיקה למפלגות ו/או לשלטון). ראוי לציין שמדובר כאן בשינוי משמעותי של הרכב כוחות ההצבעה בהשוואה למועצה העכשווית: 30% עתונאים, 30% מו"לים, 40% נציגי ציבור. ברור, שברגע שכשליש מזכויות הצבעה בידי המו"לים ועוד כשליש בידי העתונאים התלויים במו"לים (אפילו רק בעקיפין), שום אכיפה רצינית לא תוכל לצאת מזה.

2. כל עתון מחליט בעצמו אם הוא מוכן להיות חבר במועצת העתונות. החלטה חיובית משמעותה הצהרה, שהעתון רואה עצמו כמשתייך לקטגוריה הראשונה ("חופש העתונות"). עתון כזה ורק עתון שהוא חבר המועצה יורשה להדפיס על דף השער "תו תקן" של המועצה, וגם לפרסם ברבים את היותו חבר במועצה ופועל לפי סטנדרטים מקצועיים גרידא.

3. עם הצטרפותו למועצת העתונות, העתון ימשיך לקבל את כל הזכויות וההגנות המוקנות לחופש העתונות על פי החוקים הקיימים בישראל, ברם, עם הצטרפות שכזו מתחייב העתון לעבוד על פי תקנון האתיקה המקצועית

אומר שהפוליטיקה אינה מעניינת את מוזס ומרודי, אלא שקשר זה נתפש עתה כמכשיר למטרה האמיתית – קידום מכירות של עתוניהם ושל שאר חברות הבת והחברות הצולבות באימפריות הכלכליות שלהם. וזאת בניגוד למצב בעבר, בו שני העתונים (כמו רוב היומנים הפרטיים בעולם ואולי עדיין הארץ) שאפו להיות רווחיים כדי שיוכלו להמשיך ולשרת את המטרה העיקרית: סיקור המציאות החברתית ופעילות ככלב שמירה של הדמוקרטיה. במצב זה בו חופש העתונות אינו הגשמת חופש הביטוי של אדם פרטי שיש לו מה לומר, ותכלית העתון היא עשיית כסף מעל לכל, ספק אם הכללים המקובלים של "חופש העתונות" עדיין תקפים. כפי שטוענת ליכטנברג:

"We can now see that the typical claim of editorial autonomy by publishers and editors is really a disguised property claim - it is the assertion of a property in the guise of a free speech right"

(אנתנו יכולים לראות עכשיו, שהתביעה לאוטונומיה של עריכה מצד מו"לים ועורכים היא לאמיתו של דבר הסוואה לתביעה רכושנית – העמידה על זכות הקניין במסווה של חופש הדיבור.⁶⁶)

יתרה מכך, כאשר עומדות שתי זכויות אלו (חופש הביטוי וחופש הקניין) זו מול זו ובמיוחד כאשר הן מתנגשות, ברור שלחופש הביטוי עדיפות (לא בכדי מכיל התיקון הראשון לחוקת ארצות הברית את הזכות הראשונה ולא את השנייה). גם בארץ, כמו בכל העולם הנאור, מספר ההגבלות על פי חוק (שלא לדבר על תקנות בירוקרטיות) לגבי רכוש פרטי עולה עשרות מונים על מקביליהן בכל הקשור לחופש הביטוי.

אפילו אם לא נהיה מוכנים להתייחס לעתון כקניין פרטי (ולא יותר מכך), בהחלט ניתן לראות ב"עתונאות" מהסוג ה"עסקי" פעולה שאין להעניק לה את זכות חופש הדיבור גרידא אלא כבעלת זכות "חופש הדיבור המסחרי" (Commercial Speech). זוהי זכות "נחותה" מדיבור רגיל בהרבה מובנים – פילוסופית וחוקית. דוגמה אחת תסייע לנו: אין חוק האוסר "שקר" בדיבור רגיל (למעט, כמובן, עדות בבית משפט), אולם כל מדינה אוסרת "שקר" בדיבור מסחרי (כגון פירסומת וכדומה). שתי סיבות לנחיתות זו (ישנם טיעונים נוספים): דיבור עסקי הינו כלי למטרה אחרת (רווח) ולא המטרה בפני עצמה (הבעת אמונה, דעה אישית); בדיבור עסקי ה"ביטוי" אינו בהכרח פרי דעת המבטא בפועל (דובר, עובד, פרסומאי), לעומת המצב בדיבור אישי רגיל.⁶⁷

בנוסף לכך, קיים כלל שאם ניתן להגביל פעולה מסוימת או להגדילה, כך גם על הדיבור הנלווה. למשל, השורד האומר לפקיד הבנק, ללא איום אקדח, "תעביר לי את הכסף", אינו יכול לטעון להגנתו, שהוא מנצל את עקרון "חופש הדיבור". דומה לו (אם כי ללא דופי מוסרי), פעילות עסקית: אם קיים פיקוח נוקב על ביצועה, יש גם גושפנקה פילוסופית וחוקית לפקח על התבטאותה המילולית.

אולם, אין פירושו של דבר שבחיפוש דרכים חדשות עלינו להתוויר את השעון לפיקוח שלטוני צמוד, לשלול מבעלי העתונים את רכושם הפרטי או להגבילים בשימוש החוקי שירצו לעשות בו. אפילו מבקרים נוקבים של תיפקוד התקשורת מביאים סיבות רבות מדוע לא לערב את השלטון יתר על המידה.⁶⁸ כלומר, התנגדותם של אנשי תקשורת ל"חקיקה מגבילה" נכונה; מצד שני, ביקורתם של מתנגדי עבודתם העכשווית של ה"נפוצונים" אף היא

מאחר שהאחרונה פועלת במגבלות זמן, והראשונה ללא מגבלת זמן אלא במגבלת "שטח", שהוא מצרך בלתי מוגבל ו"אין סופי".⁷³
לכך ניתן להוסיף עוד כמה וכמה תקנות מתבקשות:⁷⁴

1. איסור על שינוי/טפול דיגיטלי של תמונות ללא איזכור מפורש על ידי התמונה שהדבר נעשה; 2. איסור מוחלט על הדמיה ("סימולציה") ויואלית של אירוע בצורה שנראית "ריאלית" (גרפיקה כן, "תמונה" לא); 3. הפרדה ברורה בין מידע ודעה (News and Views) 4. הבדלה ברורה להלוטין באמצעות דפוס וגרפיקה בין מודעות קנויות ובין ידיעות חדשותיות של העתון עצמו; 5. חובת ציון מקור הידיעה (קומוביקט, טלפון מדובר ארגון, מקור תקשורת אחר), אך לא בהכרח בנקיטת שמו הספציפי של מקור, אם ברצונו להישאר בעילום שם; 6. איסור על עתונאי להנחות תוכנית "בידור" או "אקטואליה בידורית" (כגון, "פופוליטיקה"); 7. שנתיים ציון על כל מי שעובד כדובר, יועץ תקשורת וכדומה, עד שיתר לו לחזור ולעבוד כעתונאי בעתון (בקטגוריה הראשונה, כמובן); 8. איסור על עתונאי לפרסם/לקדם מכירות של מוצרים מסחריים, וקביעת תעריף עבור תפקיד דומה (מותר) ל"מטרות ציבוריות ראויות" (כגון, מניעת תאונות דרכים, איכות הסביבה).⁷⁵ 9. עיגון מעמדו העצמאי של אומבודסמן בעתון, בעל שיניים וגיבוי המועצה (זה גם יפחית את כמות התלונות שיגיעו ישירות למועצת העתונות, כלומר האומבודסמן יתפקד כמעין "בית דין" רגיל והמועצה כ"בית דין גבוה"); 10. ביטול העקרונות שנקבע בפסק דין "יחיאל" (וגם שלום כהן נ' לשכת עורכי הדין), שקבע שהמו"ל רשאי להכתיב מה ייכנס לעתונו ומה לא; 11. יישום הצעת ועדת צדוק שיוטל קנס מוגדל על מו"ל המפטר מסיבות כלכליות-אינטרסנטיות עתונאי/עורך בגלל סירוב לכתוב/לפרסם דבר-מה שהמו"ל דורש; 12. עוד יישום של הצעת ועדת צדוק אודות איסור על מו"ל/בעל עתון מלהיות מעורב בצורה כלשהי בניהול עתון אם הורשע בדיון על עבירה שיש עימה קלון. בהקשר שלוש הסעיפים האחרונים, מן הראוי לציין שבתקנון הנוכחי קיים סעיף ללא תקדים בעולם המערבי: שהוא מחייב גם בעל עתון ומו"ל (התקנונים בחו"ל חלים בעיקר על עתונאים ועורכים). מכאן, להצעה האחרונה ברשימת האופציות לתוספות, מעבר לתקנון הנוכחי: 13. צעד דרסטי וחיוני גם יחד, כפי שנהוג בכמה מקומות בחו"ל:⁷⁶ חובת ביטול עצמי של בעלות צולבת על יותר מ(נניח) שני סוגי מדיה שונים, כלומר מכירת המניות של "העודף", כדי שלא יהיה מצב בו מו"ל של עתון מחזיק גם מניות בכבלים, גם בערוץ טלוויזיה מסחרי וגם ב-DBS (לוויינים), בקיצור, מן הראוי לעגן וליישם בפועל כל מה שתורם לשקיפות מלאכת העתונות⁷⁷ ולהגבלת הכוח המוגזם של העתון.

ומה מנגד? לעתוננים אשר מחליטים שתברית כזאת גובה מחיר "כבד" מדי, ה"גורר" ברור – עבודה עתונאית ללא כל פיקוח, למעט זה של המשטרה, הפרקליטות ובתי משפט, על סמך חוקי המדינה האוסרים עבירות פליליות ואזרחיות (האזנות סתר, הסתה, סוב-יודיציה, סודות ביטחון, דיבה). כלומר, מבחינת התפוקות, המצב יישאר כפי שהוא היום למעט הצורך להתמודד עם תדמית ירודה העלולה להיווצר כתוצאה מהיעדר ה"הכשר" של מועצת העתונות.

ברם, מאחר שעתון כזה בעצם הימנעותו מהצטרפות למועצת העתונות מגדיר את עצמו כפירמה כלכלית למטרות רווח,⁷⁸ השוט הוא

של המועצה (שתוקן לפני כשנתיים) ולציית לכל החלטה (פסק דין, בורות וכדומה) של המועצה (על המשמעות, ראה בהמשך). בסוף כל שנה, בהתחשב ברקורד הכולל של העתון באותה שנה לגבי שמירה על האתיקה המקצועית, תחליט המועצה אם להמשיך את חברותו של העתון אם לאו. כלומר, אי ציות נקודתי פה ושם אינו פוסל את העתון מלהמשיך להיות חבר, אלא מכלול תיפקודו במשך השנה כולה יכריע את דינו.

4. עתון שמחליט לא להיות חבר במועצת העתונות, דינו כחברה כלכלית רגילה, על כל הזכויות המוקנות ל"רכוש פרטי" ("חופש העיסוק" וכדומה) ותו לא (על משמעות הדבר, יבוא פירוט בהמשך).

העקרונות המנחה את השיטה הינו של שוט וגור. נתחיל עם הגור הכפול לגבי עתוני "חופש העתונות". ראשית, ינתן להם מעין "תו תקן" מגורם אוניברסיטאי מוסמך, הקובע שזהו עתון הפועל על פי קניי מידה "קלסיים" ולפי תקנון אתיקה ברור. במהלך הזמן, "גושפנקה" רשמית זו עשויה להפוך לסמל מוכר ומוכר כמו ה"תו תקן" הישראלי וסמלי הכשרה דומים בחו"ל (Good Housekeeping Seal of Approval; Consumer Reports), המקנים יתרון ברור למתגים המורשים להציגם. שנית, כאמור לעיל, עתונים אלה ימשיכו לזכות בזכויות "יתר" המוקנות על פי חוק, דין ומנהג בארץ ובעולם, זכויות המקלות עליהם בעבודתם העתונאית החוקרת והלוחמת.

אולם שני גורים אלה ב"מחיר" של גזירה: ציות לתקנון האתיקה המקצועית ולאוכפת אותה, מועצת העתונות. כהערת אגב, ראוי להזכיר שתקנון זה לא נכתב על ידי השלטונות או גורמים חוץ-עתונאיים כלשהם, אלא הוא פרי עצמם של אנשי העתונות והתקבל על ידם ברצון. מה שהיה חסר כל הזמן, כמובן, היו השיניים.

מהי המשמעות של ציות כזה? רשימת דוגמאות קצרה ובלתי שלמה מתוך התקנון עצמו תמחיש את המשמעות ביתר שאת: 1. פירסום "תיקון טעות" באותו עמוד ובאותו גודל כמו הטעות המקורית; 2. מתן זכות תגובה במקום בולט למי שהושמץ על ידי מקור כלשהו ו/או על ידי נציג צד שני של הנושא הנסקר שלא הובאה עמדתו/דעתו כראוי או בכלל; 3. ציון בגוף הטקסט של העובדה שלעתון כולו ו/או לעתונאי של הידיעה/הכתבה אינטרס כלכלי הקשור בנושא ("גילוי נאות").

מעבר לכך, תינתן למועצת העתונות על פי חוק הסמכות להרחיב בסעיפי התקנון. בנאומו המפורסם באוניברסיטת תל-אביב ב-13 במאי 1996, סקר נשיא בית המשפט העליון, אהרן ברק, מספר אפשרויות של הרחבה על סמך פסקי בית המשפט בעבר.⁷¹ דאגתו העיקרית, וכנראה הגורם להצאתו השנויה במחלוקת, הינה אי אפשרותה של קשת דעות רחבה להתבטא בעתונות הפופולרית. כלומר, הבעיה אינה רק במה שמתפרסם, אלא גם, ואולי בעיקר, במה שנמנע מלהתפרסם משיקולים כלכליים (אין מספיק קוראים או שדעות כאלו עלולות להרגיז את הקוראים) או פוליטיים (למה להכעיס את השלטונות, מקור רוב המידע המופיע בעתון?).⁷²

ניתן להעלות פתרונות מחייבים רבים לבעיה זו, אולם הפעם אציג הצעה מעניינת מחו"ל. ליכטנברג מציעה לחייב ו/או לסבסד את העתון להגדיל את מספר עמודי הפובליציסטיקה כדי לאפשר לציבור להביע מגוון רחב יותר של דעות ועמדות, במיוחד בלתי קונבנציונליות. היא מציינת נקודה מעניינת בהקשר זה: הדבר אפשרי הרבה יותר בעתונות הכתובה מאשר האלקטרונית,

מלחמת העולמות, 1992: שלטי חוצות של שני הצהרונים מעל נתיבי איילון בתל אביב

ראשית, קיים סיכוי מסוים (לא גדול, לדעת) שידיעות ומעריב יקבלו על עצמם את הפיקוח הנוקב של תקנון האתיקה המקצועית. דבר כזה היה משנה בהרבה את תפקודם הלכה למעשה, אך עוד חוון למועד.

שנית, ויותר סביר, הם יישארו במצבם הנוכחי, אולם עתה ידעו הכל שהמלך עירום מבחינה מקצועית – ודבר זה יתווה פגיעה מסוימת בתדמיתם אשר עלולה לכרסם במידה קטנה עד בינונית גם בתפוצתם. בכל זאת, "תו תקן" ו"תעודת הכשר" שווים לא מעט בזירה השיווקית המודרנית, בה כל מתחרה מחפש את היתרון הייחודי שלו.

שלישית, חלק מהעתונאים היותר רציניים לא ירצו עוד לעבוד בעתון כזה, פחות בגלל היעדר "תו תקן" (מקום עבודה בעל תדמית נחוחה) ויותר בעקבות התנאים המקצועיים הנחותים בהם יעבדו (מבחינתם, ביטול זכויות היתר העתונאיות הנ"ל). מי ירצה לעבוד בעתון בו סקופים כמעט מובטחים למתחרים כתוצאה מיתרונותיהם המובנים (המעוגנים בעקיפין על פי חוק) בקבלת מידע?

כמובן, נותרו כמה פרטים להשלמת ההצעה. ראשית, מניין ייצא הכסף למימון המועצה? עדיף שהוא ייצא מתוך דמי חברות של העתונים המצטרפים, ללא סיוע חיצוני קבוע (דבר שלא ימנע מקרנות מחקר, גופים פילנתרופיים וכדומה מלהעניק כספים נוספים). השיטה המוצעת עונה בצורה שונה על שאלה ביקורתית-רטורית שנשאלה על ידי חוקר עתונות בחו"ל: "מדוע שהמו"לים יבזבו את כספם במימון מוסד שמטרתו להגביל את זכויותיהם?" תשובתו: "הסיבה האפשרית היחידה היא פחד ממעורבות שלטונית או פחד מסלידה ציבורית."⁶⁶ בשיטה הדיפרנציאלית, קיימת סיבה אחרת, יותר חיובית: יתרון מסחרי ומקצועי על פני המתחרים שאינם שותפים בעבודת המועצה.

יחד עם זאת, מצב שבו מועצת העתונות תלויה אך ורק בתשלומי החברים (ומספרם יצמצם מן הסתם לעומת מספרם כיום), אינו לגמרי בריא מאחר שהדבר ייצור תלות מסוימת של המועצה בחבריה. כלומר, איום פרישה (אפילו לא מוצהר) של חבר מרכזי עלול להטות את התלטת המועצה באשר לחידוש החברות; ייתכן שרק השיקול הכלכלי כשלעצמו ימנע מהמועצה להטיל את סנקציית ההדחה על חבר טורר. עניין מקור/ות מימון המועצה דורש מחשבה וליבון נוסף.

שנית, ברור שצריך להקים צוות קבוע ומגונן רחב לטיפול בתלונות ובבדיקת התפוקות של העתונים. הנקודה האחרונה דורשת הבהרה. כפי שראינו למעלה, חלק מהליקויים המקצועיים של עתונים כמו ידיעות ומעריב לא ימשכו אש מהקהל כי אין לקוראים את הכלים לעמוד על פגמים מקצועיים אלה. מי בכלל יכול לדעת שחברת "רפיד" שלטי חוצות שייכת למעריב ולכן מופיעות עליה ידיעות חדשותיות לעתים מזומנות? או שהכתב לענייני תחבורה נסע ליפאן על חשבון "טויוטה", כדי לראות מקרוב את שכלולי המפעל החדיש ולכן הביקורת על "טויוטה" כל כך מחמיאה? לכן, יש צורך גם בסריקה יוזמה של העתונים יום ביומו ובהבנת מעמיקה בעניינים מתחת לפני השטח.⁶⁷

יתרה מכך, לא רק בבדיקות מדוקדקות נדרשות, אלא נחוצים גם מתקרים שיסתיימו באשר למגמות טוות ארוך. האמנם שר האוצר מקבל באופן שיטתי סיקור אוהד בעתון X הרבה מעבר למה שנהוג בעתונים אחרים או לגבי שרי

"הורדת דרגה" בכל הקשור לתשומות של עבודתו ה"עתונאית". כלומר, תוך החלת חוקי "חופש הביטוי הכלכלי" ו"חופש העיסוק", ניתן לשלול מעתונים בקטגוריה השנייה שורה של "זכויות על", שהצטברו במשך השנים לזכותה, לשירותה ולהגנתה של העתונות הקלסית בארץ ובעולם. להלן רשימה קצרה ולא ממצה של זכויות שלא יוקנו לעתון המגדיר את עצמו "בעיקר למטרות רווח":

1. חיסיון עתונאי כמעט מוחלט,⁷⁹ למעט מקרים חריגים בהם מידע זה חיוני לעשיית צדק בדין פלילי (בן-ציון ציטרין נ' המחוזי, 1986); 2. זכות (כמעט אוטומטית) לקבל מרשויות השלטון תעודת עתונאי⁸⁰ עבור השתתפות במסיבות עתונאים, כניסה לשטח צבאי סגור וקבלת מידע ממשלתי לפני חלוקתו לציבור הרחב. מן הראוי לציין שבית המשפט בישראל ביסס את מעמדו של עתונאי לזכות זו על אינטרס כלכלי;⁸¹ 3. וירוז הליכי גישה למסמכי המדינה לפי חוק מידע חופשי החדש. כלומר, בעוד שעתונאים הנמנים עם עתונים חברי המועצה יוכלו לגשת בעצמם ישירות לחומר, יצטרכו עתונאים בעתונים אחרים לעבור את ההליך הבקשה הרשמית, הקל על כל אורח מהשורה; 4. אם יבוטלו בעתיד תקנות ופקודות של המנדט הבריטי בכל הקשור לרישוי עתונים, הביטול לא יחול על עתונים מהקטגוריה השנייה. למשל, כפי שהמליצה ועדת צדוק, יש מקום לבטל את סמכות השלטונות לסגור עתון לצמיתות.⁸² את האיום הדרקוני הזה ניתן דווקא להשאיר לעתונים "עסקיים" ולבטלו עבור עתונים בקטגוריה הראשונה; 5. נגישות קלה וסיקור רחב יותר של הליכי משפט (עד כדי שימוש במיקרופונים ומצלמות באולם המשפט) יוקנו לעתונים מהסוג הראשון ולא השני;⁸³ 6. ביטול "מניעת פירסום מראש" (Prior Restraint). עתונים החברים במועצת העתונות יזכו לשיקול דעת מוחלט בהחלטתם מה לפרסם ומה לא, כפי שנהוג בארצות הברית; עתונים אחרים ימשיכו לפעול תחת איום צו מניעה מבית משפט. אפשר להחיל סעיף זה אפילו בכל הקשור לצנזורה צבאית⁸⁴ (כמובן, פירסום שהינו עבירה על החוק יגרום בעקבותיו תביעה פלילית מטעם הרשויות, שלא לדבר על סיכוי גבוה של ביטול חברות העתון במועצת העתונות בסוף אותה שנה, על כל המשטמע מכך); 7. הגנה חזקה יותר ממה שנהוג כיום כנגד תביעות אזרחיות הקשורות לעבודה העתונות. על פי החוק הישראלי ניתן כיום לתבוע עתונאי לדין פלילי על דבה,⁸⁵ אפשרות זו תוסר מעתונים בקטגוריה הראשונה, שיהיו חשופים לתביעות נזיקין כספיים בלבד. דוגמה אפשרית נוספת: קביעת רף מקסימלי לעתונים החברים במועצת העתונות של תשלומים על פי דין עבור הרשעה בחדירה לצניעת הפרט, כשעתונים אחרים יהיו חשופים לתשלומים ללא הגבלות מקסימום, על פי הכרעת בית המשפט.

בעצם, העיקרון המנחה את השוט לגבי עתונים "כלכליים" (הקטגוריה השנייה) הינו שמתייחסים אליהם כאילו היו פירמות רגילות לכל דבר, ללא שליחות מיוחדת כספקי מידע וכבמה לשיח הציבורי. כפי שלא היינו מעלים על הדעת לאפשר לעובדי "סולתם" או "טבע" או "אסם" לקבל הגנות מיוחדות או זכויות נוספות מעבר למה שמגיע לכל אורח, כך אין עוד להשלים עם מתן זכויות/הגנות מיוחדות כאלה לעתונאים העובדים בעיקר עבור מו"לים שמטרתם זהה למטרות הפירמות הנ"ל.

מה עשוי לקרות בעקבות הנהגת שיטה דיפרנציאלית זו?

* * *

1. אודי אשרי, "קץ התמימות", כל העיר, 26 באוגוסט 1994.
2. רן אדליסט, "המדינה זה אני", מוניטין, גיליון 4, 1984, עמ' 34-35, 170-172. להלן: אדליסט.
3. חוס שגב, "עתון, עתון, וספר תמונות", הארץ, 5 באוקטובר 1990.
4. שם, שם.
5. אדליסט, עמ' 35.
6. שוב, אין הוכחות בדיוק לטענה זו, והשאלה יכולה להיות בסיס לעבודת מוסמך מעניינת מאוד. עידו דיסנצ'יק (בנו של אריה, העורך השני של מעריב) קובע התייחסות: "מעריב" נוסד והמשיך כל הזמן עם עקרון של אי תלות בגורמים כלכליים... וראו: עידו דיסנצ'יק, "מתנה ליום ההולדת", מעריב, 15 בפברואר 1986.
7. שמואל שניצר, "בגלל שלוש מילים", מעריב, 15 בפברואר 1998.
8. אדליסט, שם.
9. אין זה המקום להלק "אשמה". רק יצויין, שמבחינה פורמלית-משפטית, בעצם פרישתם לא עברו הפורשים על שום חוק, מאחר שכל העסקתם היתה עניין וולונטרי של שני הצדדים מתחילת הדרך. מבחינה מוסרית, כמוכן, העניין הוא אחר (וייתכן שגם משפטית מבחינת המעשים האחרים שנעשו), שהרי פרישת הצוות כולו ביהד תוכננה למטרת שלילת הנכס של מוזס, תוך גרימת נזק בלתי הפיך. גם עצם השימוש במלה "ידיעות" בשם העתון החדש היה הפרת זכויות קניין, וכך קבע בית המשפט זמן מה לאחר מכן. בהקשר זה ראוי לציין, שקודם הופיע העתון החדש בשם "ידיעות-מעריב" (הבלטה על החלק הראשון), ואחר כך "מעריב-ידיעות", ולבסוף בעקבות צו בית משפט, הוסר השם "ידיעות" לגמרי. ולא היתה זו ההטעיה היחידה באותה עת. בגיליון הראשון תיארו עורכי העתון החדש את פרישתם כ"חילופי בעלים", כנראה עדיין מתוך אמונה שיהודה מוזס יבין את הכתובת על הקיר ויוותר, (וראה על כך במאמרו של תום שגב, "מעריב", ידיעות מעריב, הארץ, מוסף ספרים, 29 ביולי 1998).
10. כפי שגזר מוזס מספר, יהודה נפגש עם עורך דינו הצעיר יצחק ברמן (לימים שר האנרגיה בממשלת הליכוד), פרש בפניו את העבירות שהוא ראה באולימפוס ובפרישה ההמונית וקיצר את המפגש בטענה שיש לו עתון להוציא. ברמן מיהר לספר לקרליבך ושותפיו והללו לא האמינו למשמע אונייה: "הם ביטלו את זה כמשוגעת ועם", אדליסט, שם.
11. שם.
12. אדליסט, עמ' 35.
13. שם, שם. התיישוב, אליבא דאדליסט, נבע מיהסו של קרליבך להגנה, לדעת לבון, ולשר הצנע דב יוסף.
14. אריה בגדר, "בדיוק היום לפני 50 שנה", מעריב, 15 בפברואר 1998.
15. שלום רוזנפלד, "טור אישי", שם, שם.
16. בגדר (הערה 14 לעיל).
17. מרדכי נאור, "העתונות בשנות המדינה הראשונות", קשר, 23, מאי 1998, עמ' 80-87.
18. אדליסט, שם.
19. שגב, הערה 3 לעיל.
20. שם, שם.
21. שם, מעניין לציין, שגם רוב עתונאי ידיעות, כמו אלה של מעריב, לא התלהבו משלטון מפא"י, ובכל זאת שני העתונים האלה בתקופה היא לא כללו ביקורת חריפה על מדיניות הממשלה. לעומת זאת, המצב כיום הפוך: למרות הודוהתם של רוב העתונאים בארץ עם מרכז-שמאל, אין הם חוסכים את שבת לשונם מממשלות שמאל (אם כי, ייתכן שלא במידה שווה, כמו ביקורתם על ממשלות הימין).
22. אדליסט, שם.
23. שגב, הערה 9 לעיל.
24. אין בכוונתי להסיק יותר מדי מדוגמה זו ומכמה אחרות מאותה תקופה. כפי שטען (בצדק) ד"ר הרצל רוזנבלום בדיון בתחילת שנות ה-60, על סמך מחקר שהוא ביצע: "אנחנו [עתוני הארץ כולם] סולידיים ורציניים יותר מהעתונות בכל מקום אחר" (וראה בגדר, אצל נאור, הערה 17 לעיל, עמ' 86).

אוצר בעבר (כי הוא נשוי לבת משפחה של המו"ל)? האם עתון Y באמת מציג את המגור החרדי בצורה "אנטישמית" ומגמתית להחריד? תשובות לשאלות כאלה אינן פרי של בדיקה נקודתית, אלא של מחקר מקיף הדורש מיומנות אקדמית גבוהה ומשאבים לא מבוטלים.

שלישית, כיצד קובעים בסוף כל שנה אם העתון עמד בסטנדרטים הנדרשים? הרי אין אפשרות לקבוע ISO 9000 ל"מוצר" כמו עתון. וכאמור לעיל, אין ציפייה לעמידה תקנונית במאה אחוז, אולם האם שמונים אחוז מספיקים? ומהי עבירה חמורה כנגד עבירה קלה?

רביעית, האם להחיל שיטה זו גם על התקשורת האלקטרונית לפחות בתוכניות חדשות ותיעוד אקטואלי (לא "פופוליטיקה"; כן "עובדה")? נדמה לי, שאין סיבה שלא, אולם עדיף לחכות זמן מה לראות כיצד הניסוי עם העתונות צולח.

וחמישית, האם לתת למועצה את הסמכות להרחיק עתונאי טורה בודד מלעבוד בעתון בקטגוריה הראשונה? (הוא תמיד יוכל לעבור לעתון "עסקי", בו אין למועצה דריסת רגל). בשוודיה, למשל, יש לאיגוד המקצועי של העתונאים סמכות על פי החוק להדיח אחד מתבריו מלעסוק בכלל בעתונאות. בסיכום, השיטה הדיפרנציאלית המוצעת כאן אינה פותחת פתח לכניסת השלטונות לענייני העבודה העתונאית; היא אינה שוללת מבעלי העתונים את זכות קניינם; היא מבהירה לציבור הרחב מי עובד על פי כללים מקצועיים מקובלים ומי לא; היא מתמרצת עתונים, ובמיוחד עתונאים, לעבודה מקצועית יותר ומכבידה על אלה העובדים במוסד דימוי-עתון; היא מעגנת בחוק גוף עצמאי בעל שיניים חדות ומשאבי אנוש רציניים, אליו יכול הקהל להפנות תלונות וקבילות אודות מחדלי העתונות ולהיענות בצורה אפקטיבית; ותוך כדי דו"חות שנתיים (מעין דו"ח מבקר המדינה לעתונות) היא מתנכת את הציבור בדרכי העתונות ואולי אפילו תצליח לשפר את תיקוד העתונים ולהשביח במידת מה את תוצרתם.

ידיעות אחרונות, ובמידה מסוימת מעריב, הם סיפור הצלחה, בכל קנה מידה בין לאומי. עבור מדינה קטנה, תפוצתם גדולה מאוד והשפעתם גדולה עוד יותר. אולם, כפי שהצהיר המשפטן הבריטי הדגול לורד אקטון במאה ה-19: "עוצמה משחיתה, עוצמה מוחלטת משחיתה בשלמות."

בידי מוזס ונמרודי כוח כה רב, שקיים חשש כי במוקדם או במאוחר הוא ינוצל לרעה, ואין זה שאנו עוסקים באיזה שהם טייקונים רגילים, אלא ב"תעשייה" הנוגעת (ופוטנציאלית, פוגעת) בעצם אושיות המשטר הדמוקרטי וחברה תקינה. רק בהכירנו שזה מכבר הדלו שתי אימפריות תקשורתיות אלו לשחק בזירה העתונאית גרידא, והפכו לתאגידים כלכליים לכל דבר, נוכל סוף להשתחרר מהשבי הקונספטואלי ש"אסור לגעת" בחופש העתונות. מן הראוי להזכיר ולזכור היטב את האמידה השנונה של ג'יי ליבלינג: "חופש העתונות מובטח רק לאלה שהם בעלים של עתון." 88 בראש ובראשונה עלינו לדאוג לחופש הביטוי ולחופש (קבלת) המידע של הציבור הישראלי, תוך התייחסות אחרת ופחות סלחנית כלפי עתונים (יהיו פופולריים אשר יהיו) שאינם מוכנים לפעול לפי כללי משחק שהם היו חלק מקבלתם. רק אחר כך יהיה מקום לדאוג לחופש העתונות, אך בתנאי שהוא אינו מתבצע ומתבטא כסתם תוצר מתוך קניין פרטי של משפחה זו או אחרת.⁸⁹

25. אדליסט, שם.
26. ארנון, "ידיעות אחרונות כל הדעות, כל הידיעות הראויות לדפוס", אגרת להגדים, 17 בנובמבר 1975, עמ' 14-15.
27. בהקשר זה ניתן גם לציין, כי מעריב "התמקד יותר בעולם הטוב שכולם רצו לחיות בו ופחות במציאות האכזרית שמסביב" וראו, המי שלו, "זה לא עתון, זו המציאות", מעריב, 15 בפברואר 1998. ידיעות, בהיותו פחות קשור לממסד ולתפישה "ממלכתית" גרידא, היה פחות כבול באויק תסמונת ה"חדשות הטובות".
28. אדליסט, שם.
29. שם, עמ' 171.
30. אדליסט, שם.
31. פנתס יורמן, "העימות", אותות, 21, דצמבר 1978, עמ' 4-6.
32. נאור (הערה 17 לעיל), עמ' 85.
33. יונתן שם אור, "בצהרונג היום", התקשרות, 1, דצמבר 1992, עמ' 36-52.
34. הנתונים הם מהמקורות הבאים: פטר הירשנברג, "מלחמת העתונים הגדולה בישראל", ג'רוולם פוסט, 14 בנובמבר 1979; נאור (הערה 17 לעיל), עמ' 81; אדליסט (הערה 2 לעיל), עמ' 31, 35; ארנון (הערה 26 לעיל).
35. מיכאל פרי, "מלחמת העתונים: ידיעות מעריב", אותות, פברואר 1992, עמ' 31-30.
36. היו גם שצינו את ההקבלה הזאת. למשל: "כמו בגין, שהבין כי הכוח הפוליטי הוא פונקציה דמוגרפית, השקיע ידיעות אחרונות מאמצי שיווק עצומים בקרית שמונה... בתבונה רבה יותר מאלה שגילו בגין ומפלגתו, התתקרב אל כל אלה [בפריפריה] לא הרחיקה את העילית התברית, התברית והשלטונית" (שם אור, הערה 33 לעיל).
37. עד כמה אירוני, אם כן, הציטוט הבא, שנלקח ממאמר מערכת ביום ההולדת ה-25 של העתון (1973): "אין עתון אלא בבואה של החברה שבתוכה הוא פועל. ואין עתון אלא חלק מן המציאות שהוא מבקש לתאר ולעצב", מעריב, 15 בפברואר 1973.
38. טרם נעשה מחקר רציני ומקיף באשר להשפעת העתון חדשות על העתונות הישראלית, אולם מה שלא יתגלה, יש בסיפור עתון זה אירוניה לא מעטה. ראשית, דווקא מויל עתון האליטה, הארץ, שוקן, הוא שייסד אותו, כנראה מתוך פחד מהמגמות החברתיות עליהן דיברנו לעיל יגיעו גם אליו ואיתנותו הכלכלית תיפגע אם לא יקפזו על העגלה. בסוף קרה ההיפך: חדשות רק גרס לו הפסדים כבדים ונסגר כעבור כעשר שנים. שנית, לאחר חצי שנה של דם וסנסציות שהעתונות הישראלית הימית לא ידעה כדוגמתה, הגיעו עורכי החדשות למסקנה שהציבור הישראלי אינו בשל לסבלואידיים ושינו כיוון לאימצע ("middlebrow", משהו שבין ידיעות/מעריב מחד והארץ מאידך, אולם היה זה מאוחר מדי. הסייגמה של עתון צהוב גדבקה בו והיה קשה להסירה ממנו. שלישית, למרות כל זאת, אין ספק שחדשות לימד את ידיעות ואת מעריב פרק בעתונות לוחמת וצבעונית ובשנות ה-90 ניתן לזהות סימנים מובהקים של חדשות בשני העתונים האלה, למרות גסיסת ה"מקור".
39. פרי (הערה 35 לעיל).
40. שם אור (הערה 33 לעיל), עמ' 38.
41. שם, עמ' 39. שם אור דימה בצורה ציורית את מעבר יודקובסקי למעריב, להצטרפות יצחק שמיר לאש"ף או להתנצרות הרבי מלובביץ'.
42. פרי (הערה 35 לעיל), עמ' 30.
43. שם אור (הערה 33 לעיל), עמ' 43.
44. רשימה מ-1994: חברת הביטוח "הכשרת היישוב"; "הד ארצי"; "רפיד" שלטי חזות; "נטלי" חברת אמבולנסים; 12.5% של מת"ב, חברת טלוויזיה בכבלים; 18% של "טלעד" - אולפני טלוויזיה; בתי המלון "נפטון", "גלי כנרת", "ירמונים", "אשל", "גלי אילת"; בנייני "המשביר" בירושלים; "סנסור" ו"אלביט" בחיפה; "מגדלות" ביפו; מבנים באיזור התעשייה בבאר שבע, ו"בית אור" בפתח תקוה, וזאת, בנוסף לרכוש פרטי, כמו 30 דונמים בסביון ועוד עשר דירות ברחבי הארץ והעולם. נמרודי רכש את "הכשרת היישוב" ב-40 מיליון דולר, ולפי אומדן רואי התשבון שלו, שווי החברה היה 130 מיליון דולר. הסכומים מופיעים אצל אמירה לם, "הכל בכיס של אבא", העיר, 4 במרס 1994, עמ' 62. וראו גם שם אור (הערה 33 לעיל).
45. כפי שמתאר פרופ' גבי וימן: "אצלנו הבעלים הם בתוך ההפקה, בתוך העריכה.
- אין הפרדה בין הצד העסקי לצד העתונאי" (יעל פישביין, "כלבת השמירה", דבר, 17 ביוני 1994).
46. מחקר מקיף ביותר של מיכל סלצקי בדק את השינויים שהתחוללו בארבעה עתונים ידיעות, מעריב, הארץ, גלובס) בין 1989 ל-1994 בתוכן, בעיצוב ובשיווק. זהו מקור מצויין למעקב אחרי אמצעי השיווק למיניהם, שהפעילו השתונים (היא גם ראינה מנהלי שיווק באותה תקופה). מסקנות המחקר העיקריות: שינויים עיצוביים משמעותיים התחוללו בעיקר בידיעות ומעריב; שינויים תוכניים (והרחבת מקורות מידע גרידא) נמצאו בכל הארבעה, אולם שוב ביתר הבלטה בשני הנפוצונים אך חלה ירידה בשלושה עתונים מלבד הארץ) בשטח שהוקדש לפרשנות ודעות; מבצעי שיווק מקיפים ומגוונים מאוד הופעלו על ידי כל הארבעה, ובמיוחד בגלובס. השורה התחתונה של המחקר: שילוב מוצלח של כל שלושת המרכיבים, על ידי מעריב ידיעות במיוחד, העלה את אחוז הקוראים שלהם ומנע ירידה בעירן של תחרות טלוויזיונית הולכת וגוברת (וראו: מיכל סלצקי, הסתגלות העתונות המסורתית לריבוי אמצעי התקשורת האלקטרוניים והצלחתה בבלימת מספר קוראיה: שיטות עיצוביות, תכניות ושיווקיות בעתונות הארצית בישראל, 1989-1994", עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, 1998.
47. גדעון לוי, "שעת הקומבינציות", הארץ, 2 באוקטובר 1992.
48. הדס מנור, "מעשי ידיעות אחרונות" פוגעים בציבור", מעריב, 16 באפריל 1996.
49. עד כדי כך הגיעו ההתנגחויות, שלפני הנפקת מעריב בבורסה, דיווח ידיעות על קשיים בהנפקה כדי לחבל במאמצי יריבו. וראו אשרי (הערה 1 לעיל).
50. ארית שוחט, "תיק מוזס", הארץ, 18 בדצמבר 1998.
51. אהוד אשרי, "יש נפגעים לכוחותינו", הארץ, 31 במרס 1997.
52. פטר הירשנברג, "בוני האימפריות", ג'רוולם פוסט, 26 במרס 1992.
53. יאיר שלג, "אינתיפדה בידיעות אחרונות", כל העיר, 12 במאי 1995.
54. בלעז: Media Concentration או Cross-Media Ownership. למעשה, ישנן שתי תופעות כאן. הראשונה, הקלה יותר, אם כי בעייתית כשלעצמה: בעלות על אמצעי תקשורת שונים, המקנה כוח רב לבעלים, מאחר שהם מסוגלים להשפיע דרך ערוצי מדיה רבים בקול אחד ובכך מקטינים את מגוון הדעות המושמע בשיח הציבורי. כך לגבי משפחת מוזס, שמרבית ההשקעות שלה באמצעי התקשורת ידיעות אחרונות, חברות כבלים, ערוץ 2, הוצאת ספרים, חברת תקליטים, מקומונים, שבועונים, ירחונים ושילטי הוצאת. בנוסף, יש למשפחה השקעות בחברות פיננסים עם אינטרסים מסחריים, אולם הם שוליים לעומת הנכסים התקשורתיים. הסוג השני תמור פי כמה: הנכסים התקשורתיים הינם משניים באימפריה מסחרית הכוללת בעיקר חברות עסקיות לא תקשורתיות. סוג כזה מאפיין את משפחת נמרודי, כפי שתואר לעיל. הספרות המקצועית הרלוונטית בתופעה "בעלות צולבת" רחבה: מקום טוב להתחיל לקבלת רקע טרמינולוגי ואף סקירה ספרותית התחלתית, נמצא במאמרו של יחיאל לימור, "ההגנדי הקטן" והאח הגדול, או: תעשיית התקשורת בעידן של תמורות", דברים אחדים, 1, 1997, עמ' 29-46.
55. רון מיברג, "תנופה, רשעות, כשרון ודחן", מעריב, 3 באוקטובר 1995.
56. לוי (הערה 47 לעיל).
57. ברוך קרא, "מולטימדיה", העין השביעית, דצמבר 1997, עמ' 36-39.
58. ברוך קרא מעלה אפשרות חייבית בעניין פישמן: מאחר שהוא ידוע כאיש עסקים שקונה ואחר כך נוטה להנפיק את השקעתו בבורסה, ייתכן שיצליח לשכנע את משפחת מוזס לעשות זאת וזו יהיה ידיעות אחרונות הרבה יותר שקוף לקהל כתוצאה מחוקי ניירות סך המתייבים דיווח של תאגידים ציבוריים מונפקים.
59. יונתן טיקובינסקי, "מה עסקך? האינטרסים הכלכליים של שלושת השתונים", העין השביעית, 5, ספטמבר-אוקטובר 1996, עמ' 4-9.
60. נאוה שריבט, "בעלות צולבת, אוניקסיביות ואיחון בדיווח עתונאי בישראל: כיצד ידיעות אחרונות רמעיב' מדווחים על חברות תקשורת בבעלותם של התאגידים 'ידיעות תקשורת' והכשרת היישוב" 1992-1996", עבודת מ.א., המתלקה למדע המדינה, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן (טרם אושרה סופית).
61. כנראה שלחוקרי התקשורת נטייה למשחקי מלים. פרופ' גבי וימן מכנה את התופעה "עריצי תקשורת" (פישביין, הערה 45 לעיל). מורלכות הינה אותה גברת בשניו אדרת.

62. "ועדת צדוק להבטיח את חופש הביטוי בחוק", *העין השביעית*, דצמבר 1997, עמ' 49-50.
63. לדעה תומכת יותר במסקנות הוועדה, ראו: מרדכי קרמיניצר, "זהירה מפוכחת ומתוחכמת", שם, עמ' 44-45. מאידך, מתנגד קרמיניצר להמלצת הוועדה (ברוב של ארבעה נגד שניים) לקבוע בחוק שעל כל עיתונאי ועיתון תחול תובנה לקיים את כללי האתיקה שתקבע מועצת העיתונות ולהישמע לפסקי בית הדין שלה, המלצה שדווקא תואמת את גישתי כאן, אם כי בווריאציה שונה. סיבת קרמיניצר להתנגדותו: "אין בסיס של משפט משווה להצעתה זו... יש משוה לא הוגן הפיכת התארגנות וולונטרית להתארגנות כפויה" (עמ' 45). לגבי הגימוק הראשון, ממתן חדשנות פוסלת רעיון; ובאשר לשני: לפי הצעתי, הפיכת מועצת העיתונות לגוף "כופה" תיעשה באופן וולונטרי מי שלא רוצה, אינו חייב.
64. Siebert, Fred et al. *Four Theories of the Press*, Urbana: University of Illinois Press, 1972 (originally published in 1963).
65. McQuail, Denis. *Mass Communication Theory*, (3rd ed.). London: Sage, 1994.
66. Lichtenberg, J., "Foundations and Limits of the Press" *Democracy and the Mass Media*, ed. Judith Lichtenberg, Cambridge: Cambridge University Press, 1990, p. 120.
67. כמובן זה לא אומר שאין נסיבות בהן בעל העיתון אינו רשאי להביע את עמדתו האישית, במישורין או בעקיפין – אולם ברוב המקרים עמדה זו באה לקדם/לשמור את האינטרסים הכלכליים שלו.
68. סטפ (Stepp) מפתח "מודל" חדש: במקום "אחריות חברתית" הוא מציע "אחריות מקצועית", כלומר חיוק הערכים המקצועיים-אתיים בקרב העיתונאים עצמם. הצעותיו טובות ויפות, אולם אין הן פותרות את הבעיה העיקרית: המו"לים ולא העיתונאים הם הקובעים היום את התכנים (לרוב, בעקיפין) מתוך שיקולים כלכליים גרידא. הצעתי כאן, אם כן, תומכת בצעדים שהוא מציע, תוך כדי עיגון שיטת תמרון העיתונאים לחפש עבודה במקומות בהם המו"לים עובדים כשורה ובנוסף גם באה לחוץ על המו"לים עצמם. וראו: Stepp, Carl S., "Access in the Post-Social Responsibility: Age", in: *Democracy and the Mass Media* הערה 66 לעיל, עמ' 51-46.
69. לימור (הערה 54 לעיל).
70. בתי המשפט בארץ כבר היקנו במקרים בודדים מעמד "מחייב" למועצת העיתונות ולחקנן שלה. במקרה אחד, לדוגמה, נקבע שניתן לציין סעיף בתקנון בטיעון משפטי: בשני, שציתת לחקנן מקנה הגנה מתבית דיבה, וראו, לימור (הערה 54 לעיל).
71. אהרן ברק, "המסורת של חופש הביטוי בישראל ובעיותיה", *משפטים*, כ"ג, תשנ"ו, עמ' 223-248.
72. הראשון להתריע על בעיה זו היה Bagdikian. ספרו, *The Media Monopoly* שכתב יצא במהדורה חמישית (מעודכנת, 1997). Boston: The Beacon Press.
73. ליכטנברג (הערה 66 לעיל).
74. כאמור, הרשימה חלקית מאוד וניתן להעלות הצעות מחייבות אחרות. עיון בכל סעיפי תקנות מועצת העיתונות עשוי לספק הצעות רבות נוספות לפחות הצעה אחת לכל סעיף.
75. תודתי לעו"ד יובל קרניאל, שהעלה את הבעייתיות של שלוש הסוגיות האחרונות (סעיפים 6-8), בהרצאה שנשא בכנס "אתיקה, אסתטיקה ומשפט", באוניברסיטת חיפה ב-25 במרץ 1999.
76. בצרפת, למשל, מוגבל העתון ל-30% מהשוק, ובארצות הברית חל איסור על בעלות של עיתון ותחנת טלוויזיה באותה עיר. וראו: קרא (הערה 57 לעיל), עמ' 38-39.
77. "שקיפות" מהווה אחת ממילות המפתח של דו"ח ועדת צדוק. ראו: ועדת צדוק (הערה 62 לעיל), עמ' 49.
78. יש להזכיר, שקיימים עיתונים שאינם מונחים על ידי שיקולים כלכליים אלא "אידיאולוגיים", ושאינם עובדים על פי עקרונות "חופש העיתונות". בארץ, מדובר בעיתונים במגזר החרדי (המודיע ויתד נאמן), ובמידה מסוימת במגזר הדתי (הצופה) והרפורמי (חלק מהם עדיין "גורר" שיטת עבודה עיתונאית מברית המועצות). מן הסתם, גם הם לא יצטרפו לקטגוריה א' ולכן אין חשש כפי שהעלה חנוך מרמרי, עורך הארץ, בכנס בחיפה (הערה 75 לעיל) שהם ישתלטו על מועצת העיתונות ויכתיבו עקרונות בלתי דמוקרטיים.
79. Dworkin, R., "The Farber Case: Reporters and Informers", in: *A Matter of Principle*, Cambridge MA: Harvard University Press, 1985, pp. 373-380.
80. כרגע, וכות זו אינה מוקנית על פי דין לעיתונאים בארץ ונתמכת רק בדעת שופט מיטוט. ראה: בג"ץ 509/80 יונס נ' מנכ"ל משרד ראש הממשלה, ואח', פ"ד לה (3) 589, 594; לגבי דיונו של זאב סגל בסוגייה זו, ראה בספרו "חופש העיתונות: בין מימוש למציאות", תל אביב 1996, עמ' 219-220.
81. שם, עמ' 230.
82. ועדת צדוק (הערה 62 לעיל), עמ' 49.
83. העיתונאי משה רונן הציג, בהרצאה בכנס בחיפה (ראו הערה 75), דבר מה מעט יותר מוגבל: הכנסת מצלמות לבית המשפט בשעת טיעוני עורכי הדין והקראת פסק הדין וגזר הדין על ידי השופטים, אך לא בשעה שעדים מעידים בגלל הלחץ הנפשי שהם נתונים בו.
84. היום, לגבי רוב סוגי המידע, אין צורך להעביר אותו קודם לצנזור הצבאי. אולם זאת, על פי נוהג והסכם ולא על פי חוק או דין (ראה סגל, הערה 80 לעיל, עמ' 64-66). ראו לציין, שכבר היום הצנזור בעצמו עושה אבחנה בין עיתונים שונים בכל הקשור לדרשה זו. ראה: בג"ץ 644/81 עומר אינטרנשיונל אינק. ניו יורק נ' שר הפנים, פ"ד לו (1), 228-230.
85. סגל (הערה 80 לעיל), עמ' 42-43.
86. Bertrand, C.J., "British Press Council Weakened by Lack of Will and Wealth", in: *St. Louis Journalism Review*, September 1982, p. 15.
87. תפקיד מחקרי כוח קיים, למשל, במועצת העיתונות הבריטית. וראו: Seymour-Ure, C., *The British Press and Broadcasting Since 1945*, Oxford: Blackwell, 1991.
88. Liebling, A.J., *The Press*, New York, Baltimore Books, 1964, pp. 30-31.
89. את האמירה ניתן להבין בשני מובנים שונים. ראשית, ופשוט יותר: אין לציבור הרחב כל "חופש עיתונות", מאחר שאין להם הכלים (ולא המשאבים להשיגם) להגשמתו. שנית, ולא פחות מעניין: גם לעיתונאים אין חופש כזה, הלכה למעשה. כפי שפסק בית הדין הארצי לעבודה ב"חיאל נ' פלשתיין פוסט" (לא פורסם רשמית; ראה קשר 14, נובמבר 1993, עמ' 23 לפירומו הבלתי רשמי), למו"ל יש הזכות לפטר (אמנם במחיר תשלומי פיטורין) עיתונאי או עורך, אשר הוא אינו מסכים עם דעותיו או שיקוליו המקצועיים (לדיון על פסק דין זה, ראה: סגל, הערה 80 לעיל, עמ' 49-55). כלומר, בסופו של דבר, יש לקומץ קטן ביותר "חופש עיתונות" של ממש המו"לים בעצמם ותו לא.